

/ 92

यादावा

डिसेंबर १९६३

महाराष्ट्री सात्यकी नाटेंत हची, रथी किंवा महाराष्ट्री जो कोणी जाडवा आळ त्याला कापीत सैन्याचा संहार करीत अर्जुन युद्ध करीत होता तेव्हे वेळन पोचला.

परंतु युधिष्ठिराला अर्जुनाची फार काळजी वाटत होती. सात्यकी अर्जुनाच्या मदतीस गेला तो अद्याप परतला नाही. त्याच्या कुठून कांही निरोप देखील नाही. म्हणून कर्माचाराने भीमाला बोलावून म्हटले—“या दोघांना काय झाले कांही समजत नाही. तुंच गेले पाहिजे त्यांच्या मदतीस.”

भीमाने युधिष्ठिराच्या रक्षणाचा भार घुट्यावर टाकला आणि रथांत बसून अर्जुन व सात्यकी ज्या दिशेने गेले होते त्याच दिशेने प्रस्थान केले. त्याला देखील द्रोणाने अडविले. द्रोणाला वाटले की ही सवारी देखील अर्जुन व सात्यकीप्रमाणे

पुढे निघून जाईल. परंतु भीमाने कधी कोणाचे अनुकरण केलेच नव्हते. त्याने आपली गदा गरगर फिरवून द्रोणाच्या रथावर फेकली. द्रोणाने रथातून वेळीच उडी मारली म्हणून बाचला.

कौरवांनी रचलेल्या व्यूहाच्या द्वारेर दुर्योधनाचे अनेक भाऊ रक्षणार्थ उभे होते. भीमाने एका मापून एक कुंडभेदी, सुपेण, दीर्घनेत्र, वृन्दाशक, अभय, रोद्रकर्ण, दुर्वि-मोचन, सुशर्मा, सुदर्शन वगैरेचा संसार केला. मार्ग मोकळा होताच भीम वेगाने अर्जुन आणि सात्यकी होते तेथे पोचला. अर्जुनाला पाहतांच त्याने सिंह गर्जना केली. ती बळज अर्जुन जिवंत असल्याचे युधिष्ठिराला कळल्याने त्याला परमार्गद झाला.

भीमाला पाहून कर्णाका त्वेच बदला. दोघांचे युद्ध सुरू झाले. भीम यदा युद्धांत

पटाईत होता. परंतु धनुर्विद्येतहि त्याने असे कोशल्य दाखविले की कर्णाका रथ सोडून थोडा वेळ का होईना पळून जावे लागले. कर्ण पुन्हा दुसऱ्या रथांत बसून युद्धास तयार झाला.

आतां रथावळत जलण्याची पाळी भीमाची होती. त्याच्या हातांत शस्त्र देखील नव्हते. त्यावेळीं भीमाला यज्ञोक्ती पाठविणे कर्णाका शक्य होते. परंतु त्याला कुंतीला दिलेल्या वचनाची आठवण झाली म्हणून कर्ण अर्जुनाला एका बाणाने जखमी करीत म्हणाला—“तुं काढवांवर हात मारायचे सोडून हकाडे युद्ध करण्यास कशाला रे आला आहेस ?”

भीमाचा चेहरा या अपमानाने लाल झाला. तो म्हणाला—“दुष्टा ! माझ्या समोरून कितीही दोघूट दावून पळालास हे निसरलास नाटते. असेल हिंमंत तर शस्त्र फेंकून देऊन ये पुढे. मी तुझा मित्र कीचक याच्या भेटीला तुला पाठवून देतो.”

तितक्यांत अर्जुन वेत असलेला पाहून कर्णाने पाय काढला. कारण अर्जुनाचे बाण येऊन त्याच्यावर आदळू लागले होते. भीम सात्यकीच्या रथांत जाऊन बसला.

त्यानंतर सात्यकी आणि धृष्टिधा यधि युद्ध सुरू झाले. या युद्धांत सात्यकीला धृष्टिधाने निश्चय करून सोडले. त्याला मारण्यासाठी धृष्टिधाने तलवार उचलल्या-नरोवर अर्जुनाने गर्भचंद्राकार बाण काढून त्याच्यावर सोडला. तो बाण लागतांच तल-वारी सकट तो हात तुटून दूर जाऊन पडला. त्याच तलवारीने सात्यकीने धृष्टिधाचे होके उडविले. सात्यकीने धर्मविरुद्ध अन्यायाने धृष्टिधाचा वध केला आहे असा कौरवांनी गिह्या केला. “निश्चय अभिमन्यूवर पांच पांच महाराष्ट्यांनी एकाच वेळी वार करून

त्याचा जप केला त्यावेळीं पुढची ही धर्म व न्याय बुद्धी कोठे गेली होती गवत चरा-यला !” असा प्रश्न विचारून सात्यकीने त्यांची बोड्डे नेव केली.

अर्जुनाचा मार्ग जाता नोकसा होता. त्याने सरळ जयद्रथाकडे आपला रथ सोडला. पुनोपनाने कर्णाच्या जयद्रथाच्या मदतीस पाठविले. “आज मीघाने नको जीव फक्तन सोडले होतं. तरी मी यथाशक्ति अर्जुनाला अदविण्याचा प्रयत्न करतो.” असे कर्ण म्हणाला.

त्याच वेळीं सूर्यास्ताची वेळ झाल्या-सारखे राहू लागले. सूर्यास्तापर्यंत जयद्रथाच्या वांचविले सर अर्जुन अग्नि प्रवेश करील व युद्धच कायमचे बंद होईल असा विचार करून दुर्योधन, कर्ण, अश्वत्थामा, दृपसेच, शल्य, कुर सवांना एक जुटीने अर्जुनाला जडविले. भीम व सात्यकी दोघांनी अर्जुनाला

मदत करण्याची पराकाष्ठा केली. पण स्वयं, तितक्यांत अश्वकार वाहू लागला. फौरम आनंदाने उठला मार्क लागले. जयद्रथ अर्जुनाचा अग्निप्रवेश पाहण्यासाठी खुपीत पुढे आला. त्याच वेळीं सर्वाना पुन्हा सूर्य दिसला. कृष्ण म्हणाला—“अर्जुना ! तो महा सूर्य आणि तो जयद्रथ !” कृष्णाच्या तोंडातून इकडे हे वाक्य बाहेर पडले आणि तिकडे जयद्रथाचे डोंकें अर्जुनाच्या बाणाने उडाले. ते जयद्रथाचा बाण तप करीत वसला होता त्याच्या मांडीवर आऊन पडले. त्याने असा साप दिलस होता की ज्याच्या हातून जयद्रथाचे शिर भूमीत पडेल त्याचे डोंकें फुटून जाईल. जयद्रथाचे शिर मांडीवर पडतांच तो असा कांहीं भ्याला की त्याने ते न ओळखून जमिनीवर टाकून दिले. त्यामुळे त्याच्या हावायमाणे त्याचेच डोंकें फुटले व तो मुलाच्या भेटीस बघलेकी गेला.

समुद्रमंथन

विलेक अमृत वा भावने
सुरासुरांनी पेक्याने
समुद्रमंथन करावयाचे :
असे ठरविले नेटाने ॥

शंकरगिरीची रवी करनिया
आणि वासुकीची दोरी।
कसं जाणले मंथन सत्वर
प्रमांत दोघांच्या बोरी ॥

तोंडाकडचा भाग सुरांनी
शेवट असुरांनी भरले।
कावा दिलला त्यांत सुरांचा
असुरांना ते नड पडले ॥

भांडण केले त्यावर त्यांनी
म्हणून होला ईद मर्मांत।
मूर्खपणा असुरांचा होवर
लाग सुरांचा होता स्वार्त ॥

“कबूल !” त्याही ईद म्हणाला.
असुरांनी मग धरले तोंड।
देवांनी अर्ध शेवट धरले
विघर्षले सोडून विनाक तोंड ॥

एकपट्टन वळ सुरासुरांनी
मंथन केले विघर्षे।
चास वासुकिस फार जाहला
हातपाय गळले त्याचे ॥

तोंडाकडचे गट्टे लागला
केस नि सुडला त्याचा पीर।
मिराळ होवनि सर्वा लोहनि
पलले स्वरूप सुरासुर बोरी ॥

मंदर पर्वत कळकळ बुडला
क्षीरसागराच्या मध्ये।
भोव लागले परस्परार्थी—
“तुम्हीच तोडिले की मर्भे ?”

डेडुनि कंडामधें येतलें
सारें विष, मिळलें नाही।
लीला बाहुनि विष बराबर
धक जावलें, हरि पाही ॥

सर्व सिवाचे तिथेंच होते
जोलत फण ते अने करून।
यें विषाचे मिळले त्यांनीं
पडलें 'विषहर' तांघ म्हणून ॥

'मीठकंड' हें नांव दिवाचें,
झालें मसिब या जगतीं।
करतो घुम तो म्हणुनि तवाला
जमीं एक 'शंकर' म्हणती ॥

प्रभुशंकर कैलासि पडले
किंचिनि चुक झालें मंथन।
श्वेत गांव अवतीर्ण जाहली,
केले वेवांनीं वंदन ॥

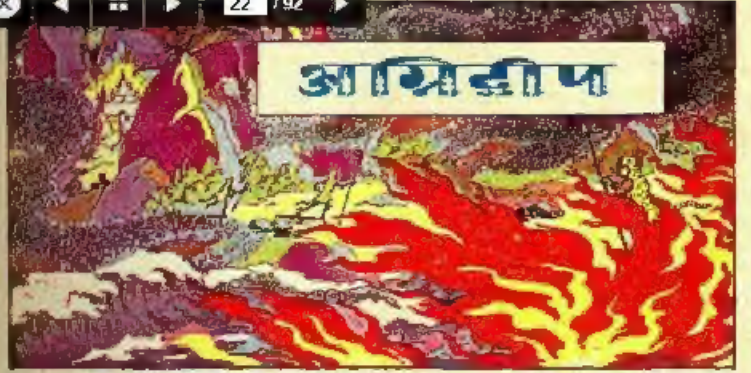
"अम्हां मिळावी कामधेनु ही!"
देव म्हणाले असुरांचा।
करतिल हरकत प्रथम वाटलें,
मळती हरकत पण त्यांना ॥

"नको अम्हांला दुसरें काही,
हवें जमतांला भयत एक!"
असुर म्हणाले, हेत म्हणाला-
"निघतिल वस्त्र इतर अनेक!"

समुद्रमंथन पुन्हां जाहलें
अश्वघेत अन् वर आला।
अपड अश्व हो पाहुनि सुंदर
हवा वारला रंझाला ॥

परंतु वयले राक्षस-"अर्जु हा"
बलिदाजास्तय अवतरला।
बलिच्या अस्तवत्ताची शोभा
वाटविण्या जणु निर्मियला ॥

आग्निदीप

[२]

[अश्वघोषाचा राजकुमार चित्रसेन एकाच ठिकाणीस येऊन होता. वाट चुकून तो एका जोलाच्या काठी पोचला, जेथे ग्रहेंत विळपुस्तनें त्याला एक बांदूची खोचणी दिली. त्या खोचणीचें मोडून उपरल्यामरोबर एक सुंदर राक्षसाचें चित्रसेनाला दिवणें, त्याच वेळीं राजाकुल उघाडून नाराया राक्षस आला. त्याच्या हातून बापला जीव बाचविण्यासाठी चित्रसेनानें त्याला आरक्षण दिलेला मुक्ता देण्याचें वचन दिलें, वर-]

दुशास हष्टिमाह शास्त्रावर चित्रसेनाच्या त्याचा सोनेरी कडस तांबूस किणांनी कसा चिंतात जीव आला. आतां तरी जीव छान कळकळ होता. बांन्सा. या रामांतून कसा तरी पाय "किती सुंदर महाक आहे, पण हांत कायला पाहिले आणि बरकगिरीला पोचले रानटी जनावरें, वटपाळें आणि घुरडेच तर राहणार!" असा विचार करून चित्रसेन पाहिले.

चित्रसेनानें असा विचार करून पश्चिमे- निराश मनानें मागे वळला आणि चार पावलेच फेरे वळत पाहिलें. सूर्यास्ताची वेळ होती. बाळज गेला असेल, त्याला कोणीतरी पाटी समोर घेऊनचर सूर्याची किरणें पडली होती. मागून हाक मारली-"महाराज! महाराज!"

महाराज कोण? आणि या निर्जन रांगात दगुण्याचा आवाज! चकित होऊन चित्रसेनाने रांगे वळून पाहिले. त्याला उंची वल्ले घातलेल्या तीन व्यक्ति दिसल्या. त्यांच्या माग्याहून काही सैनिक देखील येत होते. चित्रसेन अनपेक्षितपणे त्या सर्वांना तेथे पाहून काही विचारणार होता, तेव्हाच त्या तिघांपैकी एकाचे पुढे येऊन नमस्कारे रमस्कार केला.

महाराज, आपण बराच वेळ आला नाही म्हणून आम्ही आपला शोध काहीतऱ सारं रान घालथे घातले. आपली भेट झाल्यानं आपणांका फार आनंद झाला." तो म्हणाला.

"मी आणि महाराज! हे काय गोंड-मंगल आहे!" चित्रसेनाला आश्चर्य नाटले. "महाराज, आपण फार दमत्यासारखे दिसता!" तो मनुष्य म्हणाला. स्थानंतर तो दुसऱ्या व्यक्तीकडे वळून म्हणाला— "सेनापति! मोई कोठे आहेत! येणा येऊन यायला सांगा, त्यांना!"

"पंत प्रधान! आपल्या आज्ञेची वाट पहात आहेत से!" त्याने टाळी बाबबिण्याबरोबर तिकडून आणून आला— "आको पनी!" दोन मिनिटांत मोई मेणा येऊन आले. पंत प्रधानने पुढे येऊन चित्रसेनाला वळून नमस्कार केला आणि म्हणाला— "महाराज! मेणा उषार आहे. बाबे, मेणा सरळ राजवाऱ्यात जाईल. आपण शयनगृहांत रात्री आराम केल्यावर सकाळी राज्याच्या कामाविषयी बोलता येईल."

चित्रसेनाला सरोसरच आपण दमलो आहे असे वाटले. एक पाऊल पुढे टाकले सुद्धा त्याला जड वाटू लागले. म्हणून सरळ मेण्यांत जाऊन बसला.

पंत प्रधानांनी खूण केल्याबरोबर मोर्यांनी मेणा उचलला आणि बाहेर लागले. त्याच वेळी पंत प्रधानांकडे येऊन कोणीतरी

त्याच्या कामात काहीतरी सांगितले. त्याला संशोधन करून पंत म्हणाले— "सजीनदार! बाबिपती आपण उषां शोध. प्रभव महा-राजांना पूर्ण किशोरीची परब आहे."

मेण्यांत बसल्यानंतर चित्रसेनाचे बरीच वाकणे ऐकले. त्याने विचार केला, ही काय भानगड आहे मुना! गाव्याकडे राजवाडाच नव्हे, तर पंत प्रधान पंत अमात्य, सेनापति, सजीनदा सर्व आहेत." हे स्वप्न आहे की सर्व खरे आहे!

बोळ्या वेळाने मोर्यांनी मेणा बाळ्याच्या अवघी वरच्या मजक्यावर नेला. तेथे एक मोठे दाऊन होतं. एक मोठा पलंग, गांधा गिर्या, खुर्च्या सर्व काही होते. मेणा खाली ठेवल्यावर चित्रसेन मेण्यांतून खाली उतरला. मऊमऊ गाळिच्यावर पाय पडताच त्याला बरे वाटले.

ही सर्व वृथा त्या सिद्ध पुरुषाचीच नव्हे काय! त्याने मळा शरायला एक वाढा दिव्या तर त्याबरोबर एक गन्धहि दिले. मी त्याची काहीच सेवा करू शकलो नाही. पण हे सर्व खरे की खोरे!

तो या विचारांतच पलंगावर पडून त्या शयनगृहा कीतुकथे करीत होता, तेव्हाच

चार नोकरीती त्याच्यासाठी पंच पकासाठी ताट वाढून आणले. त्याला फार भूक लागली होती. म्हणून तो खोच उठला आणि त्याने शेटभर जेवून घेतले. नंतर पुन्हा कोचावर वलून आतां पुढे काय करावचे याच्याविषयी विचार करू लागला. त्याच विचारांत तो इतका गर्क होऊन गेला होता की त्याचा केन्हां डोळा लागला हे त्याचे त्यालाच कळले नाही. तो झोपून उठला तेव्हां सिडकीतून सूर्याची सोनेरी फिरणे आंत येत असलेली त्याला दिसली. त्याचे चित्र त्यावेळी प्रसन्न होतं. सारी रात्र आपण

या जादूच्या महासातच वाचविशी जर! त्याच्या बडिळाचे होतें व ते स्वतःच सवें कातों जास्त विचार करावयाचा नाहीं. दैवावर मरवसा ठेवून चालावयाचें.

तो पलंगावरून उठला. नित्यकृत्य आरंभून तो पुन्हां शयनगृहांत आला. त्याच वेळीं पंतप्रधानांनीं शयनगृहांत प्रवेश केला आणि विचारलें—“महाराज! आपल्याला स्वस्थपणें झोप लागली का? कांहीं त्रास तर झाला नाहीं? आज्ञा असेल तर राज्याचे कागद-पत्र घेऊन येतो.”

राज्यकारभाराविषयी चित्रसेनाला कांहींच अनुभव नव्हता. कारण फक्तगिरीचे राज्य

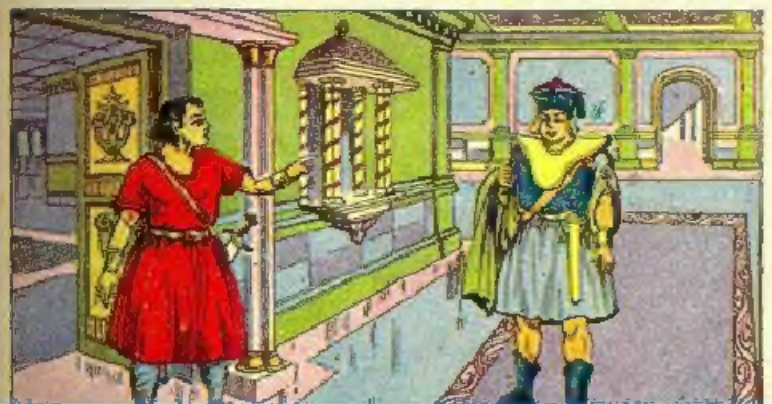
कारभार पहात असत. त्यांचा वारस मोठा भाऊ शूरसेन होणार. म्हणून त्यालाच राज्यकारभारची कामें कशीं करावयाचीं खाचे शिष्य देण्यांत येत असे. चित्रसेनानें तिकडे कधी लक्ष दिलें नाहीं. राज्यकारभाराचें नांव ऐकतांच त्याला आपल्या बडिळाची अठरावण झाली. जर शूरसेन मुखरूप बरी पोचला असेल तर आईवडील माझ्या काळजींत जास्तच पडले असणार. म्हणून प्रथम बडिळाकडे निरोप पाठविता पाहिजे. मी येथें मुखरूप आहे, हें त्यांना कळले पाहिजे.

अशा विचार करून चित्रसेन पंतप्रधानांना म्हणाला—“आपल्याला चवदगिरी राज्याची माहिती असेलच. तेथील महाराज तारकेश्वर यांच्याकडे निरोप पाठवून कळवा कीं मी येथें मुखरूप आहे. इतर गोष्टी मला वेळ मिळाल्यावर मी पाहून घेईन.”

“आज्ञा महाराज! मी तारकेश्वर महाराजांकडे निरोप पाठवितों. स्वकीनदारांनीं मज्जा-वामिक्कें व राज्यांतील इतर मुख्यवान वस्तूंची एक यादी तयार केली आहे. आपली आज्ञा असेल तर ती घेऊन हजार राहण्यास मी त्यांना कळवितों.” पंतप्रधान म्हणाले.

“त्यांनीं स्वतः इतकें येण्याची गरज नाहीं. त्यांचा यादी पाठविण्यास लागून पाठवा, म्हणजे पुरे!” चित्रसेन म्हणाला. थोड्या वेळानें एका नोकरानें यादी आणून दिली. चित्रसेनांतल्या बहुभूत रक्षांची व घनाची यादी वाचून चित्रसेनाला आश्चर्य वाटले. इतकें धन आपल्या खजिन्यांत आहे! इतकें धन तर धवलगिरीच्या खजिन्यांत सुद्धा असेल कीं नाहीं शंकाच.

संजयकाळी तो आपल्या खजिन्याची पाहणी करण्यासाठीं गेला. सुनारें तासभर तो पाहणी करीत राहिला. त्यानें अर्धा

सजिना सुजां पाहिला नसेक, एका सैनिकानें येऊन महाराज तारकेश्वर आज्ञ्यानें बसमान दिलें. कनेच चित्रसेन महालबाहेर जाळा आणि वडिलांना मेढळा.

तारकेश्वर महाराजांना परमानंद झाला. म्हणाले—“बाळ, तुझ्या दादाच्या सोडून तूं कांय लुकण्याचें ऐकून मी व राणीसाहेब किती काळजीत पडलों होलों. या राजांत तूं कोठें येऊन असलीक आणि तुला जालां कोठें शोचाक्याचे वा काळजीत नसा कांहींच सुचता नव्हतें. परा इकडे तुला तुली पाहून मला किती आनंद होत आढे. तुझ्या वंश-

पवानांनीं भळा समितलें की तूं या राज्याना राजा आहेस. हा सुंदर महाल तुझाच वाटलें ! किती भाग्यवान आहेस ! हा सर्वोचा खरो-सरच का तूं माळक आहेस !”

चित्रसेनानें मान हलवून सर्व सरें अस त्याचें सुचविलें.

“अरे एण हें सर्व राज्य तुला कसें काय मिळालें ! या महालांत पूर्वी कोण रहात होता ! हें राज्य कोणचें ! हें तरी कळू दे.” तारकेश्वर महाराजांनीं आश्चर्यानें विचारलें.

“या सर्व मोठी मोडक्यांत सांगण्या-सारक्या माहीत. चला जाण स्वल्पपणें कृत बोळ वा.” असें सांगून चित्रसेनानें आज्ञ्या वडिलांना आदरान्न स्वस महालांत बोळा-वून गेलें.

त्या दिवशीं राजी ववलगिरीचे महाराज तारकेश्वर सांग्चा सन्मानार्थ एक मोठी मेजवानी देण्यांत आली. मुख्य व गायनाची परा जवळचा कण्यांत आली होती. त्या रानांतीक रावटी जातीचे सर्व पुढारी बोळ-विण्यांत आले होते. त्या सर्वांना हें ऐकून आनंद झाला की त्यांचे महाराज हे ववलगिरीच्या तारकेश्वर महाराजांचेच सुपुत्र

भाट्टस. घवलगिरीच्या महाराजांची कीर्ति त्यांनी ऐकली होती. त्यांच्या मुलाच्या राज्यकारभारात प्रजा सुखी राहिल या गोष्टीची सर्वाना खात्री बाळगली.

मेकवाना शाक्यावर व सर्व पाहणे घडली भाषणल्या घरी परतल्यावर चित्रांनाने बहिलांना एकांतात घेऊन जाऊन त्याला ते राज्य कसे मिळाले याचा वृत्तांत वर्णन करून सांगितला. त्याची व उमाब राक्षमाची कशी वाढ पडली व त्याला त्याने काय वचन दिले हे देखील त्याने सांगितले.

“राक्षमास जे वचन दिले आहेस त्याचे पालन कसे कराव करणार ? ते क्षत्रिय कुळात बन्माका आला आहेस. स्वतः राजा आहेस. दिलेली वचन मोडणें क्षत्रिय पर्मास अनुसरून नाही. आपले पडिले मूळ राक्षमास देणें हे देखील भर्तृहृता विसत नाही.” तारकेश्वर महाराज म्हणाले.

“बाबा ! अजून माझे लग्न फाटले झाले आहे ! लव्हा शाक्यावर व मुलगा शाक्यावर अठरा वर्षांनी हा प्रश्न उठेल. तेव्हा पाहून घेऊं. आतांपासून त्याची काळजी कराला. नोंपयेंत कांहीं ना कांहींतरी मार्ग निवेष्टव. ज्या देवानें या संकटांतून पांवलिले तो त्या संकटांतून वांचविणार नाही का ! आणि त्याचीच मज्जी नसेल तर आपलाकडून तरी काय होणार आहे ! म्हणून येईल त्या संकटाला दिसत खेळत तोंड देण्या व्यतिरिक्त मला दुसरा उपाय दिसत नाही.” त्रिज्योत म्हणाला.

बापाला मुलाचे ते बोलणें पडलें नाही. त्या राक्षसाचा नाश करणें तरी तितकें सोपें नव्हतें. पुष्कळ विचार करून तारकेश्वर महाराज म्हणाले—“तुझे राज्य पवलगिरीच्या सीमेवरच आहे. तत्ताच कांहीं प्रसंग ओढवला तर शाक्याकडे विसरकोव निरोप पाठव.”

(पुढील गोष्ट पुढील अंकात)

* सेवाभाव *

जीमूतकेतु नांवाचा एक गंधर्व राजा होता. त्याचा मुलगा होता जीमूतबाहन. जीमूतकेतु म्हातारा झाला तेव्हा त्याने आपले राज्य आपल्या मुलावर टाकून स्वतः वानप्रस्थाश्रम प्रवेश केला आणि मुलाला राज्याभिषेक केला. परंतु जीमूतबाहन भ्रष्टाच होता. त्याचे लक्ष राज्यभोगांत किंवा राज्यकारभारांत कोठेच लागेना. म्हणून राज्याचा सर्व भार मंत्र्यांवर टाकून तो खुदा आपल्या आई-वडिलांच्याचरोवर कर्नात गेला. त्यांनी सर्वांनी मिळून कर्नात एक चांगलीशी जागा पाहिली आणि होपडी नांवाचे तेथे राहू लागले.

आई वडिलांच्या सेवेत कांहीं दिवस गेले. पुढे ते रहात होते त्या रानांतीक कंदमुळे संपुष्टात आली. ते पाहून जीमूतकेतुने आपल्या मुलाला मलय पर्वतावर चांगली जागा शोधून घेण्यास सांगितले.

बहिलांच्या आज्ञेने जीमूतबाहन आपल्या आज्ञेने नांवाच्या मित्रांना बरोबर घेऊन निघाला.

मलय पर्वतावर एक गोरी आश्रम नांवाचा आश्रम होता. तेथे ते बोवे जाऊन पोहोचले. आसणासची शोभा पाहून आंत शिरणार तोच फिरल्या आवाजांत मधुर संगीताचा स्वर त्यांच्या कानावर पडला. बोवेही सुख होऊन बाहेर उभे राहून गाणें ऐकू लागले.

आंत विश्वावसु नांवाच्या गंधर्वाची कन्या मलयवती देवीची स्तुति करीत होती. गावून संपल्यावर तिची सखी तिला म्हणाली—

“मलयवती, जग, त्या कुमारिकेची आराधना करून का तुला योग्य वर मिळणार आहे !”

आंत एक कुमारिकाच योग्य वर मिळवा म्हणून देवीची प्रार्थना करीत आहे. तेव्हा

तिला पाहण्यास कांहीच इरकत नाही. असा विचार करून जीमूतवाहन आत शिरला. दोघांची दृष्टादृष्ट झाली. दोघांचे मुखचंद्र रत्नरूप झाले. पण कोणाच्याहि तोंडून एक शब्दहि निघाला नाही. धरून निरोप आल्यामुळे मलयवती आपल्या सखीसोबत घरी निघून गेली.

बोल्याच दिवसांत जीमूतवाहन आपल्या आई-वडिलांना गौरी आश्रमांत घेऊन आला.

जीमूतवाहनाला पाहिल्यापासून मलयवती त्याच्या प्रेमाबुळे मुळे लागली होती. एक दिवस सगळा चंदन लावून केळीच्या

पानाने बारा घेत मलयवती चंदन कुंजांत घसली होती. त्याच वेळी जीमूतवाहन आपल्या मित्रांसोबत तेथे गेला. त्यांना पाहताच त्या दोघी जणी संगमरवरी चबुतऱ्यावरून उठून आत बिघून गेल्या. त्याच दगडावर जीमूतवाहनाने आपल्या प्रेयसीचे चित्र काढिले होते. परंतु त्यावर मलयवतीची नजर गेली नव्हती. तिने एवढेच ऐकले होते की जीमूतवाहनाचे एका मुलीवर प्रेम आहे. तिच्या मनाला ही गोष्ट दोघत होती. 'मी ज्याच्यावर इतके प्रेम करित आहे त्याने दुसरीवर प्रेम करावे

ना!' याचा विचार करून ते दुःखी होई व आपल्या दैवाला दोष देई.

जीमूतवाहन ज्यावेळी त्या संगमरवरी चबुतऱ्यावरून आला त्याच वेळी माया-वतीचा माक मित्रवसु जीमूतवाहनाचा शोध करीत करीत तेथे आला. त्या सोबत जीमूतवाहनाने आपण काढलेले चित्र केळीच्या पानाखाली लपविले व त्याच्याशी बोलू लागला.

कोण कोठले वगैरे बोलू लागला. मायावती वगैरे बोलू लागली. मायावती वगैरे बोलू लागली. मायावती वगैरे बोलू लागली.

"हा संबंधाने मला सरोस्तर पार आनंद झाला असता. परंतु काय करणार! माझे मन माझ्या हातांत नाही. तें पाक्याचे झाले आहे."

जीमूतवाहनाचे बोलणे मलयवती आहूत ऐकत होती. त्याचा नजर कानी पडताच ती बेरी मेळून खाली पडली.

त्याच्या म्हणण्याचे काय पडते महत्त्व. त्याच्या वडिलांनी सांगितले म्हणजे तो वेईल वळगावर जसा विषार करित मित्रवसु निघून गेला.

हा अवधान तिच्या सखीने पाणी वगैरे दिवडून तिला सावध केली. दोळे उघडताच

मलमलतीने आपल्या सखीस भाऊ आहे का गेल्या हे पाहून येण्यासाठी म्हणून पाठविले आणि ती स्वतः गळ्याला वेडीचा फास लावून बसली. तिच्या सखीने हे पाहिले व “बोववा! बोववा!!” म्हणून जोरदली. माहेरचा जीमूतवाहन होता. त्याच्या काळ्या-कर आंखळी नेत्रांचे तो अंत आला आणि मलमलतीच्या गळ्या भोवतालचा फास फाडून फेंकून दिला. तेव्हा दोघांची ओळख पटली आणि त्याला समजले की बोववा गेल्यापूर्वी आपल्याशी जोडून असलेला माणूस हिताच भाऊ आहे. मलमलतीने देखील

संगमरवरी दुग्धावरील जीमूतवाहनाच्या भेयसीचे चित्र पाहिले. ते चित्र दुसऱ्या कोणाचे नवून तिचेच होते. ते पाहून तिचा फार आनंद झाला. पुढे बघा बिबि त्या दोघांचे लग्न झाले.

एके दिवशी मित्रवसुने नातवी आणली की जीमूतवाहनाचे सारे राज्य मतेगाने घळ-काबले आहे. “मला कफ तुम्ही आज्ञा करा. मी आज्ञा आज्ञा त्या मतेगाला पशु-पशुत करून तुमचे राज्य तुम्हाला परत मिळवून देतो.” मित्रवसु म्हणाला.

“बाऊ दे. दुसऱ्याचे प्राण वाचविण्या-साठी प्राण देणारा हा जीमूतवाहन कोणाची हत्या करण्याची आज्ञा कधी काय देईस !” असे खांगून जीमूतवाहनाने तो विषय टाळला. काही दिवस गेले. एकदा मित्रवसु आणि जीमूतवाहन मलयपर्वताच्या पायथ्याशी समु-द्राच्या काठ उदाराची मंगत पाहत फिरत होते. डोंगराचे उंच शुभ्र शिखर पाहून जीमूतवाहन म्हणाला—“बघ, हे पर्वतशृंग कसे हिमाच्छादित दिसत आहे.”

“हे से तू पर्वत समजत आहेस ते नास्तविक पर्वत नाहीत ते नागांच्या हाकांचे दीग आहेत.” मित्रवसु म्हणाला.

“इतके नाग असं एकोएका मरण पावले !” जीमूतवाहनाने विचारले.

“त्याचा एक इतिहासच आहे. एकदा गळहराज येथे आला होता. त्याने आपल्या पत्नीच्या क्षपाट्याने संप्रदायाचे सर्व पाणी वाजूस सारले आणि त्यांत वसलेल्या नागांना बराबर मक्षण करू लागला. त्याचे हे कृत्य म्हणजे नागांवर एक मोठे संकटच होते. तेव्हा नागाधिराज वासुकीला रिता पडली. तो कांही तरी तडजोड कर-ण्यासाठी गरुडराजाकडे गेला आणि रोज त्याला एक नाग बळी द्यावयाचे ठरवून आला. धाशुले बाकीच्या नागांचे तरी रक्षण झाले.” मित्रवसुने तो हुतांत सांगितला.

“जरे, मग वासुकीच्या पत्नीचा हत्कार फण्यापैकी एका फण्याने तरी आपले बलि-दान करण्याची इच्छा प्रगट करते तसे ? माझ्या मक्षणाने एकाचा नागाचे जरी प्राण वांचले तरी मी आपला बळी द्यायला तयार आहे.” जीमूतवाहन म्हणाला. जसा तव्हेने त्याचे बोलणे चालले असता मित्रवसुला बरी येण्यासाठी निरोप आला. म्हणून तो निघून गेला. जाताना त्याने सांगितले की ही

जागा चांगली नसल्याने येथे फार वेळ थांबवी बरे नाही.

जसा समुद्राच्या काठाचा आनंद लुटावा म्हणून जीमूतवाहन तिथेच आपल्या निघाला. मातेस त्याला कोट्टन तरी रडण्याचा आवाज ऐकू आला—“हाय दैवा ! पुत्राचे मरण पाहण्याची वेळ बाकी ना !! संसीचूड, कोणी नाही का रे तुला वाचविणार !”

जीमूतवाहनाला बबळून एक मोठी शिळा दिसली. तेथून तो आवाज येत होता.

गरुडराजाचा आहार ठेविण्याची ती शिळ्य होती आणि संसीचूड आज त्याचा

आहार हाता आपल्या रुद्ध आईचा तो प्रकृता एकच मुलगा होता म्हणून त्याची आई विलाप करीत होती

ठाल रंगाने कपडे घावून जो त्या दगा-कावर झोपेल त्याका आपल्या आदर समजून गुरुद्वारा त्याका मरण करून निवून जाई. शंखीचूड झाल कपडे घावून माणस सिद्ध होत होता आणि त्याची आई हंबरडा फोडून रडत होती तोतिची मोलना तरी कोणत्या सुवर्णाची करणार

जीमूतबाहन काय आहे हे गहण्यासाठी जयल गेला. त्याका पाहतांन "हे गरुडराज,

आज माग्राजाने मला पाठविले आहे. अयोधर मला लाऊन टाका." असे जोरकत ती म्हातारी त्याच्या मावावर पडली.

"मी नाही तो गरुडराज पण हे ठाल कपडे जर मला पारु तर ते घावून मी त्याका आहार होतो." जीमूतबाहन म्हणाला

"तुम्ही आपल्या आईचा लाडका आहेस असा मागावर उदार होऊ नकोस. माझ्या शंखीचूडापेक्षाहि मला तुलास्त आहेस. जा तू आपल्या घरी" रुद्ध माता म्हणाली.

तो तेथेच उभा राहिला. शंखीचूड वेळ झाली म्हणून मोनगेश्वराची परीक्षा कर-

ण्यासाठी गेला. याची आई पण त्याच्या पाठीपाठ गेली.

त्याच वेळी मलयतीक्ष्ण आईने ज्ञानया साठी काही वस्त्रे पाठविली ती लाल भटक होती. ती देत नोकर म्हणाला-"आई-साहेबानी आपल्याका लवकर घरी येण्यास सांगितले आहे."

"तु पुढे हो. जा माझा नमस्कार सांग त्यांना." त्याने नाकाला पादवून दिले, आणि स्वतः ती लाळ वस्त्रे परिधान करून त्या दगावर निवला. तितक्यांत गरुडराज वेडन त्याला घेऊन गेला आणि होरागच्या

सिलखानवर बसून त्याला लाळ लागला. शंखीचूड त्याच्या पाठीपाठ भावला. वारेंन जीमनवाहनाचा वुडासिब जीमनकेतूच्या शोपहीनवळ पडलेला आढळला. जीमूत-बाहनाच्या आईने तो ओळखला. मयमीन होऊन ती फाटू लागली हाच दारुवसे बाहण करून शंखीचूड तेथे आला. त्याने सर्व इकौमत सांगितली, ती ऐकतांच सर्वांना कार दुख झाले. पुत्रकोकाने वेडे होऊन त्या दोघांना अभिप्रेष करण्याचा निश्चय केला. मलयतीक्ष्ण सती जाण्यास सिद्ध झाली.

“तुम्ही अशी चाई करू नका. पाहिजे तर काम तयार करून देवा. ही गरुड-राजाची भेट घेऊन येतो.” जसे सांगून झेलीचूड गरुडाकडे गेला.

तेथे गरुड एका बाजूने टक्के मारून मारून त्याला खात होता आणि तो व्यापका निषिक्क मकाने पडला होता. त्याच्या चेहेऱ्यावर सतोषाची छटा पाहून गरुडाला आश्चर्य वाटले. अर्थातच त्याने तसे त्याला विचारलेहि.

“प्रथम आपली मूक जात होऊं दे.” जीमूतवाहन शांत स्वरात म्हणाला.

“सोडा त्याला ! त्याला सोडा !! तो तुमचा आहार नाही. तो नाव नाही.” अतः दुरूनच जौरहत झेलीचूड तेथे येऊन पोहोचला. त्याचे दो कास सहक कपडे पाहून गरुडाला कळतेना आपला खरा अहतर कोणता ? ते पाहून झेलीचूडाने आपला

फणा त्याला दाखविला आणि म्हणाला हा गोंबर्ब आहे. हे कळताच गरुडाला पश्चात्ताप झाला त्याने लगेच त्याला सोडून दिले, आणि झटपट स्वर्गात जाऊन अमृत घेऊन आला.

जीमूतवाहनाच्या सोडान चार भेंब घालून त्याच्या सरिसावर छुटां किपडले. त्यामुळे त्याचा सुतर देह पुन्हा पहिल्यासारखा बरा झाला. त्याने गरुडाला अहिसेचा उपदेश दिला व अशी नागाहत्वा व कर्मकाविषयी समजावून सांगितले. ते म्हणून गरुडाचे अंतःकरण विघटून गेले व त्याने उरलेले अमृत त्या हाडांच्या छिगाऱ्यावर किपडले. पाहता पाहता सर्व नाग जिवंत होऊन एकत्र झाले. त्या सर्वांनी जीमूतवाहनाचे अमार मानले. नंतर जीमूतवाहन आपल्या घरी गेला. त्याचे राज्य त्याला मिटाले व तो मलयवतीसह सुखाने राज्य करू लागला.

सोन्याचा डोंगर

सुख सूप वर्षापूर्वी रळिबांद एक शेतकरी राहात असे त्याला ग्रीष्क नांवाचा एक मुलगा होता. शेतीवर त्याचे आगत नसे. म्हणून राहारात मजुरी करण्यासाठी ग्रीष्क निघाला.

सकाळच्या वेळी सर्व मजूर येथे जमत असत तेथे खांबावर फावडे ठाकून तो उभा राहिला बरेच लोक आले आणि जितके मजूर हवे होते तितक्या मजुरांना बोलावून घेऊन ते गेले. वण त्यांत ग्रीष्कला कोणीच बोलाविले नाही.

राहिलेले मजूर वाट पाहत होते. तोच एक व्यापारी सोन्याच्या गादीत वसून येतना दिसला. त्याला पाहताच सर्व मजूर तेथून पळून गेले. ग्रीष्क तेथेच उभा राहिला. व्यापारीची गादी तेथे येऊन थांबली. त्याने कोठे बाहेर काढून विचारले “मजुरी

करणार काय ?” “होय त्या गादीच तर येथे उभा आहे.”

“बर तर मजुरी काय देणार ?” व्यापार्याने विचारले.

बोडा विचार करून ग्रीष्क म्हणाला “संभर रुबल घेईन एका दिवसाचे.”

“असत ?” व्यापारी उद्गारला.

“पाहून बोळवांत कोणी येत असेल तर घरा घेऊन या स्थाला.” ग्रीष्क म्हणाला.

“तर मग उद्यां सकाळी वाटावर ये. मी तेथे तुम्ही वाडे पाहतो.” जसे सांगून व्यापारी निघून गेला.

दरम्यानमार्गे ग्रीष्क सकाळी घाटावर गेला. व्यापार्याची नाव तेथे तयारच होती. तो नावेत नसल्यावर नाव नाव झाली. बोळवा दिवसांनी नाव ज्या वेष्टाला लागली तेथून ज्याला निघत होत्या ग्रीष्कने

मिळून विचारले की काय जेव्हा कसल्या :
“हो माका सोन्याचा महाळ आहे
सूर्याच्या किरणाने चमकत आहे.” व्यापारी
म्हणाला

व्यापाऱ्याच्या बरोबर त्याची मुलगी व
जायको पलवीच माणसं होती. त्याची मुलगी
फार सुंदर होती. तिला पाहून श्रीधरने
शौचन आणून घेतले. तो स्वतः सुंदर असल्या-
मुळे त्या मुलीचे सुखांत स्थापना करून घेतले.
त्या दिवशी रात्री व्यापाऱ्याने त्याला मेजवानी
दिली. येवतांना म्हणाला “उद्यापासून
कायला आणायला आहे.”

जेव्हा जेव्हा व्यापाऱ्याची मुलगी श्रीधरला
एका बाजूने बघून गेली. तेव्हा त्याच्या
हातात एक छद्मनवी पेटी देऊन म्हणाली
“ही पेटी सतत आपल्याजवळ बाळग. हात
एक लोखंडाच तुकडा व एक गारेचा तुकडा
आहे. जर वेडावर जर कधी काही तुझ्यावर
संकट आले तर त्या लोखंडी तुकड्याने त्या
गारेवर जोराने मार म्हणजे तुझे संकट दूर
होईल.” हसून सांगून ती निघून गेली.

दुसऱ्या दिवशी व्यापारी त्याला घेऊन
सोन्याच्या होंगराजवळ आला. त्याने
श्रीधरला होंगरावर चढण्यास सांगितले, परंतु

तो होंगर अगदी गुळगुळीत असल्याने त्याला
जर चढता आले नाही.

“दमलास वाटते ? बरे, हे सरमत ये
म्हणजे हुशारी वाटेक.” असे म्हणत त्याने
काही तरी त्याला व्याख्या दिले. त्या बरोबर
तो येऊन होऊन बसला

व्यापाऱ्याने भोवर आणलेल्या घोड्याने
फोट काढले. त्यातील आतडे वगैरे सर्व नाहेर
काढून टाकले. नंतर त्यात श्रीधरला घालून
झिबून टाकले व तो एका झाडा खाली जाऊन
बसला. जोव्याच वेळाला दोन मोठे मोठे पक्षी
आले आणि घोड्याला उचकत होंगराच्या

शिखरावर घेऊन गेले. तेव्हा वसून त्यांनी घोड्या-
वर बसून त्याच झोडला आणि त्याचा सोपाडा
झिबुक दाडल्यावर पक्षी तेथून उडून गेले.

सावध सावधकर श्रीधर चढूकडे पाहून
छागळा आणि बाबळून मोठ्याने ओरडला-
“शेटजी शेटजी !! कुठे गेलात ?”

“मी कोठे गेलो नाही येथेच होंगराच्या
पावथ्याशी उभा आहे. मी आपल्या पावथ्याने
बरच सोपे सहूल साखी दवळ.” व्यापारी
म्हणाला

श्रीधर वळला. पिकट परिस्थिती जाणून
कामात लागला संघाकालपर्यंत त्याने झपटून

स्वाली लोटण्याचे काम करीत राहिला. व्यापाऱ्याने साली आपल्या बाळा मस्त्या व म्हणाळा "बस्त. आतां पुरे फार मोठे काम केलेस उपकार झाले माझ्यावर. आतां मी निघाले." असे म्हणत तो जाऊ लागला.

"आणि मी ?" श्रीष्क ओरडला.

"तुझ्यासारखे नव्याण्व मजूर तेथेच राहिले. तू शंभराबा. रामराम बळतो मी."

व्यापारी गाडी घेऊन निघून गेला.

श्रीष्का आला फळले की व्यापाऱ्याला पाहतांच मजूर का पळाले. आतां काय करावे हे त्याला कळेना. तेव्हा त्याला क्षिणातीत

देताना सांगितलेली गोष्ट पाठवली. त्याने ती पेटी उघडली. गागरीटीवर कोमेडाची सळई आघटली. त्याबरोबर त्यांतून दोन मोती बाहेर पडले आणि ह्मणावौत त्यांचीं दोन बाणसें झालीं. "काय पाहिजे ?" त्यांनीं विचारले.

त्यांना समोर पाहतांच श्रीष्क प्रथम घोटा वावरला. परंतु मोठ्या वेळाने स्वतःला सावरून म्हणाला - "मला डोंगराच्या साली पोहोचवा." त्या बरोबर जायना समुद्र किनाऱ्यावर पोहोचल्याचे स्वप्ना दिसले.

विध्या व वसला आणि आपल्या बाकीं जाऊन पोहोचला.

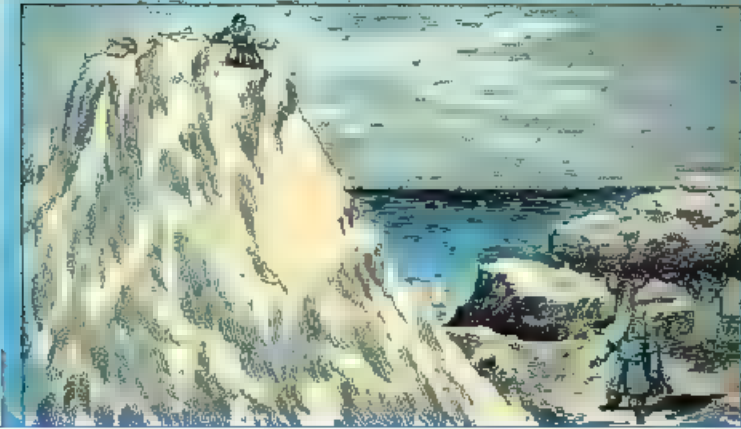
काही दिवस गेल्यावर श्रीष्क पुन्हा एके दिवशी वृत्त त्याबाबत ठाकून मजुरीसाठी नाक्यावर जाऊन उभा राहिला पूर्वीप्रमाणेच सोन्याच्या गाडीतून व्यापारी आला त्याला पाहतांच सर्व मजूर भिन्न पळून गेले. श्रीष्क मात्र तसाच तेथे उभा राहिला. व्यापाऱ्याने गावीतूनच नाहेर डोकें काढून 'मजुराचे काम कलार काय' असे श्रीष्काक विचारले तो तयार झाला.

व्यापाऱ्याने त्याला ओळखले नाही नेहमीप्रमाणे त्याने विचारले, मजुरी काय घेणार ?

"कोन्ही कमलपेक्षा एक कमळीहि कमी घेणार नाही" श्रीष्क म्हणाला

"हतकी ! अरे ! मी हाची जर्दी मजुरी मुद्दा कोणास दिलेली नाही." व्यापारी म्हणाला.

"तरी मी झाडून कामीवर घेणार नाही, जो कोणी येईल त्याला घेऊन जा. ते पहा, सारे मजूर तुमची गाडी पाहतांच पळून चालले आहेत." श्रीष्क म्हणाला.

"ठीक आहे. उघां बाहोटेच बाटावर ये. मी तेथे तुम्ही बाट पाहलो." एवढे सांगून व्यापारी निघून गेला.

उरक्यापसणें श्रीचक व्यापार्याभरोबर सोन्याच्या भेटावर गेला. दुसऱ्या दिवशी व्यापारी त्याला सोन्याच्या होंगरावरून घेऊन त्याला ३ वर चढण्यास सांगितले. पण तो चढू शकला नाही.

"हे मीवच घे. क्षाणें साकन येईल." असे म्हणत व्यापार्याने त्याला पिण्यासाठी एक पेय दिले. पण श्रीचकला ते माही तहोतें म्हणून तो माथल्या जवळीचीक पाण्या वाटली काढून व्यापार्याला म्हणाला—"राझ्याजवळ आहे बाणी. तुम्ही सुटो घ्या." आणि त्याला ते पिण्यास दिले. व्यापार्याला कसलीच कांही कल्पना नसल्याने पाणी म्हणून त्याने त्याचे दोन वाट घेतले. पण ते फार जाडल ओपघ नसल्याने व्यापारी लगेच वज्रद होऊन पडला.

व्यापार्याने जगावर आणलेल्या पाण्याचे श्रीचकानें पोट चिरले. त्यांत व्यापार्याला पाऊन धिवून टाकले व आपण थोडा तुर जाऊन उभा राहिला. थोड्या वेळांत परी आले थोड्याला उचलून होंगराच्या शिखरावर नेले. नाचिने होवून थोड्याला फक्त करून निघून गेले. व्यापारी होळे उघडून पाहू लागला तो त्याला आपण होंगराच्या शिखरावर असल्याने संपजले तो ओरडला—

"मी कुठे आहे !"

"बाकले नका. तुम्ही होंगराच्या शिखरावर आहांत आणि मी साली आहे. आतांपर्यंत नव्हाणून झाले व तुम्ही सेभरावे तुम्ही नेचेंच रहा मी जातो." असे म्हणून तो व्यापार्याच्या घरी निघून गेला.

नंतर त्याने व्यापार्याच्या मुलीशी लग्न केले आणि त्या सोन्याच्या भंगल्यात ते दोघे सुखाने राहू लागले.

* व्याज *

एका गांवांत एक शेतकरी राहात होता. त्याच्या हातावर ठेविली आणि "मी तो फार गरीब होय. शेतीच्या कामासाठी तो जेव्हावेळी पाली घेत असे. हळू हळू तो आपली सर्व शेती पालवून जमला एक दिवस तो आपल्या सावकाराकडे गेला व त्याला म्हणाला—"आता तुम्हांस चायला माडपा जवळ फुटकी कवढीमुढी नाही. मला आश्चर्य वाटते तुमच्या जवळ कसे एवढे देणे जपनात !"

"आम्ही काय कुणाचे सातारे । तो राम आम्हाला देतो रे ।" असे ही सर्व त्या रामाची कृपा आहे. सावकाराने लोकांनी तेवढे नसल्याने सांगितले

शेतकरी रामाच्या सोबार्बे निघाला. शेतकऱ्याकड जपा थाली. त्याने आपल्या बरोबर थोडीशी चिंदारी बांधून घेतली.

जाताना वाटेत एक श्रमकान नेटला. दिवी आणि घटकावर विस्तावा घेण्यासाठी शेतकऱ्याने आपल्याजवळील एक भाकरी तेथेच वसला.

प्रभुरामचंद्राची भेट घेण्यास निघाला आहे कोणत्या मांवाले जावे सांगता का !" असे विचारले "छाच मांवाले" म्हणत तो पुढे निघून गेला.

थोडे अंतर गेल्यावर एक योगी दिसला. शेतकऱ्याने आपल्या जवळील एक भाकर त्याच्याभरोबर ठेवून दडपत केला व म्हणाला

"रामचंद्राकडे जाण्याची बाट कोणची ! योगी कांही न बोळतां पुढे निघून गेला.

शेतकरी तसाच आकस्मी पुढे गेला. तेथे त्याला हस्याच्या कळेला एक गरीब माणूस नसलेला दिसला. त्याला पाहतांच शेतकऱ्याकड जपा थाली. त्याने आपल्या जवळची उरलेली तिसरी भाकरी त्याला जाताना वाटेत एक श्रमकान नेटला.

दिवी आणि घटकावर विस्तावा घेण्यासाठी शेतकऱ्याने आपल्याजवळील एक भाकरी तेथेच वसला.

आला शांत झाल्यावर गरिबाने विचारले कोठे चाललात द्यादा ?

“असे ऐकले आहे, रामाची भेट घेतली की बन मिळते. म्हणून त्याला भेटायला निघाळो आहे. मी यावेच एकदोघापास मार्ग विचारला. पण कोणी काही उपाय सांगितला नाही. तुम्हाला माहीत असेल तर तुम्ही तरी सांगा.” शेतकरी म्हणाला.

“मीच जाईं राव.” स्मित करून तो माणूस म्हणाला—“हा रे राव. हा काय-विकास म्हणजे तुला काय वाहिजे बरेचक ते मिळेल.” त्याने शेतकऱ्यास हास याव-विभास शिकविले.

शेतकरी थंड वेळाने बरी आला. तेव्हा पावून त्याला कंठाची कमतरता भासली नाही. तो घुलाने राहू लागला.

सावकाराने हळू हळू शेतकऱ्याची उर्ब माहिती काढली आणि शेताचा महिमा

कळतांच तो काढविला. रान त्याला तो वाढविता आला नाही. आता काय करावे ! म्हणून तो शेतकऱ्याच्या घरी येऊ आणि म्हणाला—“तुम्हाला माझ्याबद्दल आलेला आहे. तो तुला राहिले असेल तर एक अट काढू करवी लागेल. म्हणजे हा शेतानून जेवढे तुला मिळेल त्याच्या दुप्पट मला मिळाले पाहिजे. नाही तर तुझ्या कार्याबद्दल मी हा संस ठेवून नेणार.”

दुपरा मार्गेन असल्याने शेतकऱ्याने त्याचे म्हणजे मान्य केले. तेव्हापासून शेतकऱ्याला बरे काही बन मिळे त्याच्या दुप्पट सावकारास मिळू लागले.

शेतकऱ्याला सावकाराचा कर राग आला एक दिवस तो मनांत ठेवता ‘फुटू दे माझा एक शेता’ आणि त्याने थंड फुंकला. शेतकरी एकाच झाडा पण हकने सावकाराचे दोन्ही होठे फुटले.

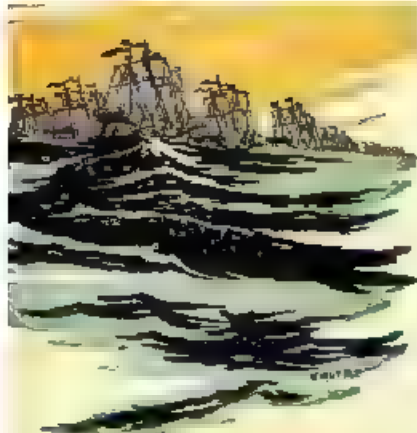

[७]

क्राव्हासान बदाच्या दक्षिणेकडे मंजी नावाचा एक देश होता. हा देश फार सुखवान होता. यवेलामाची नजर या देशा-स आप्पापूर्वी या देशावर पकडून नावाचा राजा राज्य करीत असे. हा राजा पत्रावतसक होता. गरिबांवर घोट्या पाराप्रमाणे त्याची माक होती. कोणी गरीब बापल्या सुटांचे पाळन पोषण करू शकला नाही तर राजा त्या मुलांना राज्याच्या अनाथात्म्यात ठेवून वेई. जसा तऱ्हेने २० हजाराने अनाथ मुलांचे छादन वनाभारत्यांत होत असे.

राजा कधी राज्याच्या वाहणीस जाई तेव्हा त्याला जर कोठे वान मोठ्या बरामध्ये पलायी गवताने साकारलेली कोणती दिसे तर तो त्या कोवडीच्या जागी त्या कोन्ही घराच्या बरोबरीचे घर बांधून देई.

हा उदार व प्रभावसक राजा कधी पोषाशी युद्ध करावयास गेला नाही. त्याच्या प्रजेला देखील सुटाची संवय नव्हती. त्याच्या राज्यांत सदा शांतता नांदत होती. कधी कोणी त्याच्या राज्यावर स्वारी केली नव्हती. देशाच्या प्रत्येक नगराच्या चारी बाजूला मोठा खंदक होता. खंदक पार करून जायला लाकडी पूल जरात. सत्र दिवस

की एक उन्मत्त देखीत. सहारांत पनेच पित्रो
सुख असक्य होते.

मजी देशांत बोद्धे कधीच होते व कोडे
देखील कमीच होते. म्हणून बळ्या लानास
तो देश जिंकलो तार सोंपे गेले. उद्योग-
पदांनी देखील जसें भविष्य वर्तविले होते की
जोपर्यंत छंमर होले असतारा कीकस वीर
या देशावर स्वारी करपाच नाही तोपर्यंत
शत्रूचें वच नाही.

बळ्या लानाची सत्ता मारा बलाच मोह-
जिकानीं मान्य केली होती. त्याच्या पदरीं
बचान चिन्म सिंगाना नांवाचा एक पुर

सदाच होता. सन् १२६८ मध्ये बळ्या
लानाने आपल्या या सरदाराका एक मोठे
पोरुदळ आणि आरमार बरोबर देऊन मजी
देशावर स्वारी करपासाठी पाठविले.

बचानने मजी राज्यावर स्वारी केली
हायतगान चें नगरांत शिरून त्याने तेथील
बळेका बळ्या लानाची सत्ता मान्य करपास
मागितले परंतु पजेने ते मान्य केलें नाही
परंतु बचानने त्याच्यावर कोणत्याहि प्रकारे
सत्यावर केला नाही. आपले सैन्य घेऊन
तो पुढे गेला त्याने आपली एका नगरावर
स्वारी केली तेथील पजेने देखील बळ्या
लानासमोर मान तुकविण्यास नकार दिला
यसा प्रकारे एका मागून एक पांच नगरावर
स्वार्थ करीत बचानने सहाच्या नगरावर
स्वारी केली तेथील पजेने बळ्या लानाचे
आविपत्य स्वीकारण्याचे नाकारण्यावर त्याने
तेथील पजेची कडल केली.

बचानने पहिल्या पांच नगरांवर अत्याचार
केला नाही तर त्याचेंहि एक कारण होतें.
तळा लान पाठीमागून मदतीसाठी आणखी
एक सैन्य पाठवणार आहे हें त्यास माहीत
होतें म्हणून ही पांच नगरें सोडून बचानने
त्याच्या पुढील मारा नगरें एका मागून एक

जिकली आणि मजी देशाची राजधानी
किन्माय नगरी घेऊन बसक्या. राजा व
राणी या किन्माय नगरी रहत असत.

राजा बचानचें सैन्य पाहून पावरून
गेला. त्याने एक हजारोवर बहाजें मागविलें
आणि सधुत्री द्वीपाल घटून गेला इकडे
राणीने नगराच्या रक्षणाची जबाब्यता करा-
व्याचें ठरवून उरलेल्या सैन्याची जपवाजमच
कमी परंतु तिला असें कळले की स्वारी
करणाऱ्या सैन्याचा सेनापति छंमर होले
जसलेला पोणी पीर आहे. (नचान या
शब्दाचा अर्थ 'छंमर होळ्यांचा' असा
आहे.) तिला ज्योतिष्यानीं वर्तविलेले भविष्य
आटवले. म्हणून तिने हताश होऊन संधी
कायद्याचें काबूल केलें.

राजधानीच पडल्यावर बळ्या लानाचे
वर्चस्व सर्व देशांत मान्य केलें. एक एका
नगरांत सधूसमोर मान तुकविचें मान्य
केलें नाही. त्या नगराचें नांव सिंगाना-
युनाय असें होतें मजी देश स्वाधीन
होऊन पुरी तीन वर्षे छोटकी तरी ते एके
नगर शत्रूसैन्याला तोंड देत राहिले

बळ्या लानाचें सैन्य वेदा पाळत बसले
अन्वहि ते शत्रूस कां जिकु घेतले नाही !

या नगराच्या तीन राजूना एक मोठे
सरोवर होते. फक्त उत्तरेकडून शत्रु सैन्याला
हसा करणे शक्य होतें. नगराच्या रक्षणाचें
नागरिकांचे जें सैन्य उभारण्यांत आलें
होतें त्याने नगराच्या रक्षणासाठी आपल्या
सक्तीची पराकाष्ठा केली. जर असलेली
रसद, दारु गोळा वगैरे सरोवर वार करून
नागरिक आणीत असत. म्हणून वेदा
अवस्थी ठरला.

पोळोळ, माको व त्याचे वडील बळ्या
लानाच्या पदरीं नोकरीला होते. त्यांनी
मदत केली नसती तर सिंगाना युनाय

नगर बळ्या खानाच्या हाती कधीच आले नसतं

एके दिवशी सिवाना-यूना-यू नगराचे काही रहिवाशी बळ्या खानाकडे गेले व त्यांनी वेदा अथस्तुची होण्याचे कारण सांगितलं.

“हे शहर त्रिकण्यासाठी काही तरी उपाय केला हा पाहिजेच.” बळा खान म्हणाला.

ते ऐकून बोलेल म्हणाला—“एक उपाय आहे. एक विशेष प्रकारचे हत्यार आहे ते. ते कारणे लोक बळ्या खानाच्या पदवीच आहेत ते शक म्हणजे दगड फेकण्याचे एक लक्षणे येथे. हे येथे कितीय मग बजनाचा दगड दूर फेकू पकतं.

“तर दग ते येथे तयार करायला सांग.” बळ्या खानाने बोलेलला आज्ञा केली.

बोलेलच्या अनुयायांपैकी वीचांबा ते येथे तयार करता येत होतं त्यांनी तीन वेळे तयार केली बळा खान व त्याचे सरदार ते येथे पाहून चकितच झाले त्यांनी येथे तयार करणाऱ्या कारागिराका मिठीच मारली

बळ्या खानाच्या सैनिकांनी ही येथे सिवाना याना-यू नगराच्या तटाबबळ घांघती केली या यंत्राने नगरात फेकलेल्या एक दगड जेव्हा दगडाच्या मध्यभागी असलेल्या एका इमारतीवर जाऊन बसला तेव्हा तेथील लोकांची ताणवळच उडून गेली. लोक भाबरून वाट फुटेल तिकडे पळू लागले. या हल्ल्यासमोर उभे राहण्याची कोणाची छाती नव्हती. म्हणून नागरिकांनी इतर नगरांच्या रहिवाश्यांपासून बळ्या खानाच्या सर्व व्यटी फळू करून नगर त्याच्या स्वाधीन केलं.

[पुढील वर्णन पुढील पानां]

चाराच्या मनांत चांदणें

एके दिवशी एका नोकरीने जेकरा बावशहाच्या राजमहालांतल्या कपटांतला एक रत्नहार चोरून नेला. जमनराने चोराला पकडून घाबने काम विनवळकडे दिले. विनवळने त्या कपटांत वापरले होके खुपसले आणि काहीतरी पाहतात असल्या सारखे हांग केलं. थोड्या वेळाने बाहेर होके काढून हा बावशहाला म्हणाला “महाप्रताह चोर सांपडला चोराने काळोरुपा रात्रीच चोरी केली आहे. चांदण्या रात्री चोरी केली तर कोणी पाहील ही नीति त्याला वाटत होती. पण त्या काळोरुपा रात्री देखील त्याच्या मनांत चांदणें होनेच आणि आतां देखील आहेच. चोरी करताना त्याच्या दादीक्या चिकटलेली गवताची काही मळ त्या मनांतल्या चांदण्यामुळे आतां दिसत आहे.”

चिरपळने हे वाक्य कानी पडतच एका नोकराने दादीकर हात फिरवला. विनवळने त्या नोकराचा हात धरून सांगितलं—“हा पहा चोर।”

गरीब जीवन

विकाराने आपल्या हात सोडला नाही. तो पुन्हा एकदा झाडानवळ गोळा. झाडावरचे फळ खाऊन डाकून पुन्हा स्पर्शानाफळे निघाला. तेव्हा तेव्हाच कोळी कागला. म्हणाला—“हावा, तू या वेळी गावागिरीवर कोळावयाचे सोडून हे काय आरंभिले आहेस? तुला कंदाळा कसा येत नाही? तुझी बोडी तरी कमणूक व्हावी म्हणून मी तुला हेमां-मकेची गोष्ट सांगलो. तिचे व्याख्यावर भ्रम होते त्याचे दारिद्र्य पाहून तिने त्याला सोडून दिले. हे काय भ्रम म्हणावयाचे? ऐक बरं का मोठे

नरुनी नांवाचे एक नगर व्यापारासाठी फार प्रसिद्ध होते. त्या गावी अनेक नांवांचा एक वैद्य होता असे. त्याच वैद्यक्या व्यापारात त्याने पुष्कळ तुका केल्या आणि शेवटी गरीबी त्याच्या नशिवाची आली. त्याला हेमांका नांवाची एक मुलगी होती.

मुलगी मोठी आली तेव्हा तिच्या लक्षाची काळजी मानापिर्यांना वाटू लागली. अनेक लोकांनी पाहिली. पण मजासारखे एकही मित्राले नाही, कुठे नाते तर दिसा नाही. गूण होते तर घन नाही. घन होते तर धर्म नाही. पण हेमांकाकडे एके दिवशी स्वतःच वर-अंधन केले. विनयगुण नांवाचा एक तरुण होता. तो रूपगुण संपन्न होता. सुशिक्षित व सुसंस्कृत होता. परंतु उच्चकुळात त्याचा जन्म झालेला नव्हता. तो रस्त्याी नगराच्या व्यापाराकडे मेहनत मजुरी करून कमाय तरी उदरनिर्वाह पालवीत असे.

हेमाने कम कष्टांचे बचन दिले. परंतु तिच्या आईवडिलांना मीच कुळांतल्या मुलाशी आपल्या प्रकृत्याच्या मुलीचे लग्न लावून देणे मुलीच आवडले नाही. विनय नांवा-प्रमाणेच विनयशील गुणी व बुद्धिमान होता. परंतु कुळगोत्र पाहिल्या शिवाय मुलीला कसे लावयाचे? मुलगाही हशाका घेतल्यावर धन-गुणाने शिरास होऊन आपली पसंती दिली. एवढे मात्र त्यांनी स्वीकारून सांगितले की पुढे कायद्याने नाचे देऊ नकोस.

हेमांका व विनयचे लग्न झाले व झुडूत गेले. विनयला आनंद झाला. इतक्या

मोठ्या कुळांतल्या मुलीशी आपले लग्न होणार हे आपले केवढे मोठे भाग्य? तो हेमांकाकडे म्हणाला—“हेमा, तुझ्या वडि-कांनी संमति दिली हे आपले दोघांचे भाग्यच समज. परंतु मला आपले वसे वाटते की मी लक्षापूर्वी आपले घर पाहून त्याचे. घरात काही फेरबदल कराव्याचा असेल तर तो मी करून ठेवतो. गृहमंथनाच्या पूर्वी हे करून टाकले वर असे मला वाटते.”

तुला दिसली हेमाने केला आपणिला व सर्वात उच्च अशी रेधाची साडी नेहून विनयचे घर पहावयास निघाली. विनयने घराची

सुण सांगितली होती. मोठा रस्ता संवळा, गावापेठ संपली व एका गावांत येणा आला ती गल्ली देखील संपली गावाच्या शेजारी बाहेर येणा आला तरी किनवणे घर जाले नाही. तिच्या काहीही झटणे. दुतर्फा कुकुरांचे डींग पडले होते. "हे काय? किनवण्या घरी जाण्याची वाट इतकी फार वाज आहे?" हेमाच्या मनांत विचार आला.

शेवटी येणा कुकुरांच्या एका हिता-बदल बांगला. हेमा देण्यातून द्याली उतरली व तिने समोरच्या घराकडे नजिक होऊन पाहिले. गातीच्या भिती,

कौकुरां घर, गातीची जमीन, सर्वच तिच्या अपेसे बाहेर.

त्याच वेळी हस्त घुसाने किनव घराच्या बाहेर आला. म्हणाला—"हेंच आश्ल घर. जात येऊन वहा. फार वेळ कायजार नाही घराबला. घर तसे मोठे नाही"

जात जाण्या वाट पोर चिकोळी होती. हेमाने जात पाऊळ टेकल्याबरोबर तिच्या साडीचा देवारी पदर केरसुणीत अडकला. ती बाजूला सरकली तर भितीवर जाऊन आदळली. तिच्या डोक्यांत कोळिष्टके आदळली तिच्या सुंदर देवारी साडीला

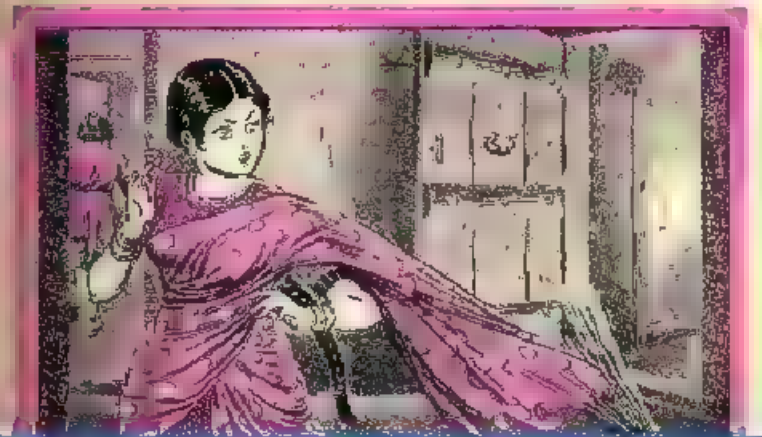
भितीवर हाचलेली धूळ लागली. हेमा गडबडीस आली.

किनवने हे सर्व पाहिलेच नाही. तो पुढे चालला होता. हेमा पाठोपाठ जात चालली होती. तो म्हणत होता, 'हे संध्याकर, ही शोपायची सोली, हा पुढे वरांस आहे, ही सामानांची सोली वगैरे वगैरे.'

हेमांजिका किनवच्या पाठोपाठ चालली होती सरी. पण तिने किनवच्या पाठोपाठचले सक्ष कोठे होतें? तिच्या मनांत एकाच एक विचार पोळत होता, आ परांत सर्व आयुष्य रसे काढायचे.

शोपायची सोलीच त्यातस्वा लांत जरा स्वच्छ होटी सोलीत एक जुनी खुर्ची होती त्या खुर्चीवर देखीत बूट सांचलेली होती. किनव म्हणाला 'वस येथे, घराची दुसरी बाजू आहे. मजूर काम करित आहेत. मी त्यांना कामे सांगून हा आलेच! तु येथे मजूर परांत कोठे कसा लपेचा नवच करावा लागेल विचार करून मला सांग जो होईल तो खर्च कोळ्याब पाहिजे.' असे सांगून किनव निघून गेला.

हेमाने सासरचे घर इंद्रधरन असेच दक्षी करुणा केली होती. पण हे सर्व

काय! माझ्या नशिवांनी आता हेंच का येणार! नको माई! आपेक्षांनी कुंवारीच राहीन. विचार करीत ती सुनंवार बसली. सुनंवार धूळ सांजली बसल्याचें ती पल विसरून गेली. तिच्या हाताला धूळ लागली. साडी पाण झाली. "नको माई हें कुलवणी घर! शिकने पहाचें निकले धूळ आणि कोळिष्टकें!" ती तेथून उठली आणि विनयशी एक शब्द बोलल्याशिवाय भेण्यांत येऊन वळली.

तेव्हांत विनय वाहेर आला. दिला भेण्यांत बसलेली पाहून म्हणाला—"कवय,

झाले काय! तुला कोठें काही लागले का? रहायला काय झालें?"

"आगावचें काय! अंभाळा धूळ, तोंडाळा धूळ, छाडीला धूळ, डोक्यांत कोळिष्टकें आणली काय आगावचें उरलें काहे! मला एक खाणभर देखील येचें रहायत नाही. जीव काढटल्यासारखा झाला आहे मी येते" हेवा म्हणाली.

"ही साडी थोडीशी खराब झाली म्हणून तूं रहते आहेस? माझे घर तूं आल्याबरोबर राजाचा महाल होणार आहे. तूं या घराची मालकीण झालीत म्हणजेच हा महालसारखा वाडूं लागेल मला! तूं आल्यावर तुला अें जें करावयाचें तसेक तूंच करून ये." विनय म्हणाला

"सोन्यासारखी साडी घाण झाली. तारें अंग खुटीनें मासले आहे. घरी जाऊन आंघोळ करीपर्यंत काला काही सुनावपाचें नाही" विनयचें म्हणणें अणु काही तिच्या कानावरच पडलें नाही. ती आपल्याच नादरेत बोलत होती.

विनयच्या विचारांत पण बराच बदल झाला हेमाचें बागणें पाहून. म्हणाला—"हेमा! मी मोठी चुक केली तुला येचें

कोलातून. तूं येचें एक वणवर देखील राहूं शकत नाहीस तर पुढें आपणूक कोसं पाल-वणार! माझीच चुक. मी बारा मोठ्यांशीं संवध जोडण्याची ठाव तरी कां दाखवावी!"

हेमा भेण्यांत बसून ब्याख्या घेतो निवून गेली. विनय पुन्हा तिला सेटायला देखील गेला नाही. त्यानें कान धरला, पुन्हा त्यानें धनगुप्त याच्याकडे निरोप पाठवला कीं मी तुमच्या मुलीच्या योग्य नाही

हेमाच्या आईसहिलांना हा संवध मांडल्याचें थोडें देखील दुःख झालें नाहीं उरत त्यांनीं असा विचार केला कीं पोरीचें

माध्य म्हणून हें उम मोजलें. हेमाला वाटलें कीं विनयचें प्रेम खोटें होतें म्हणून त्यानें काही तरी कायण करतून नकार दिला.

वेताळानें येथवर थोडें सांगून विचारलें—"राजा, आतां हें सांग कीं विनयनें केले हें बरोबर केलें का त्याचें भेमावरचें प्रेम खरें होतें कीं खोटें" त्याचें प्रेम खोटेंच होतें तर त्यानें हेमाच्या मनांत विधास उखल होण्यासाठीं तरी प्रेमाचें सांग रचाक्याचें होतें. तिच्या मनाला जो हतका धक्का बसला होता तो तरी कमी झाला असता ती निवून गेल्यावर त्यानें निर्दयपणेंच हा निरोप

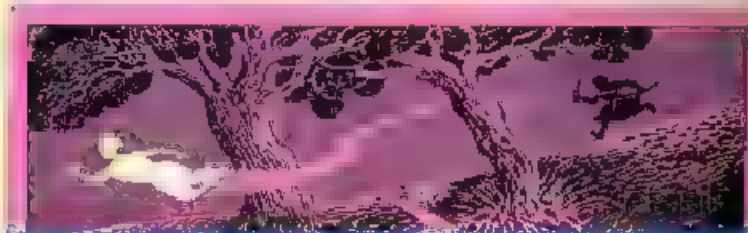

पाठकाला माहीं का कीं तिच्या योग्य भी नाही. या सर्व प्रभांची उत्तरे माहीत असून जर तू विली नाहीस तर त्याचा जो परिणाम होईल तुला माहीत आहेच. तुझ्या होण्याची श्रमर सुरू होऊन तुझ्याच पायावर पडतील."

विकमार्क म्हणाला—"हेभावर विनयचें खरें घेव होतें मांत मला तिलमात्र संक्षय वाहत नाही. हेमाचें देखील त्याच्यावर मेव होतें मांत संका नाही. परंतु आपल्या विपक्षीच्या गरीबीची तिला कल्पना नव्हती. तिच्या म्हणण्यापासूनच्या संक्षयाने अज्ञा काहीं होत्या कीं तिला आपल्या अतिव्या-पदले संका वाटू लागली. म्हणून ती पाषाणली विनयनें थोड्या दमाने काम घेतले असतें तर बरे झालें असतें. तुझ्याच जेव ओसरल्यावर तिनें नका दिवा असता तर

तिच्या हेमाविषयीं संक्षय करायला लागत राहिली असती. विनयचें तिच्यावर घेव होतें मांत संकाच नाही. माहींतर त्यानें आपल्या गरीबीची कल्पनाच केली असती. परंतु त्यानें आपल्या गरीबीची तिला पूर्वीच कल्पना सावी म्हणून तिला आपल्या घरीं सोळावून नेले. तिच्या मनाला दुःख झालेलें पाहून त्याला वाटले कीं तिच्या योग्य की नाही. त्याचें घेव तिच्यावर नाही, हें कोठें सिद्ध होतें? उरून तिचें वायुय आस्त सुली करण्यासाठीच तो तिच्या वाटेवरून वाजूला झाले. असें नाही का. मग हेमाचें मांत पांवरून तो कसा काय नसणार?"

अशा प्रकारें मीच भंग होतांच वेताळ माहींता हाका व पुन्हां झाडावर जाऊन फांदीवर कटकू लागला. (कल्पित)

इसल बरें कोटली असतील, पर पूर्वी हांगा चौ नगरी एक प्रसिद्ध चोर रहात असे. त्याचें खरें नांव कोणालाहि माहीत नव्हतें. त्यानें शेकडों घरीं चोरी केली असेल पण हो कधीं कोणत्या राजास पकडू नव्हता. तो ज्या बरांत चोरी करीत असे त्या बरांत मिठीवर लिहून देवी "हा पहा आलों!" म्हणून लोक त्याला "हा पहा आलों!" या नांवानेंच ओळखीत.

हर्कू हर्कू 'हा पहा आलों' चें अत्याचार इतके वाढले कीं लोकांना असाळ वाटू लागले. लोकांकडे गाव्याणीं जाळें लागलीं कीं योग्यांच्या अत्याचारांनां आळा बसेल असें काहीं तरी करावें. राजानें आपल्या कोनवाडाला बोलावून पुढून सोडला कीं एका महिन्याचा आंत चोर पकडला गेला नाही तर पुढेकाका फांशीवर चढविण्यांत येईल.

चोर हुशार होता. त्याला पकडणें काहीं सोपें काम नव्हतें. परंतु काम फिलीहि कठीण असलें तरी मन लावून केले तर अक्षय्य मोड देखील शक्य होते. काहीं सैनिकांनीं आपला बाण बाणविण्यासाठीं एका माणसाला घसलें आणि व्याघ्रविद्यासमोर त्याला जप्ता करून म्हणाले—"हाच तो चोर! शिक्ष करायी!" त्यावाचिष्ठानें विचारलें—"तुमच्याजकड पुरवा काय आहे? कोणी साक्षीदार आहे का?"

सैनिक म्हणाले—"साक्षीदार कशाका हवा? इतकी वांयपळ करून जाण्ही त्याला पकडले जाहे. आमच्यावर आपला विश्वास नाही का?"

"मात्तक, मी नाही चोरी केळी म्हणुंका तरी पकडून आपल्या समोर हजर करून स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठीं यांनीं माझ्यावर

हा अत्याचार केला आहे." सैनिकांनी कैद करून वायलेला मनुष्य म्हणाला.

सैनिकांच्या बलीने कंठबळ म्हणाला—
"वाच्या बापांवर विश्वास करणे बरोबर होणार नाही. हाच सत्ता चोर आहे. जर आता माझा सोडून दिले तर हा पुन्हा हातीं लागणार नाही."

कोसबाळानेच हातका आग्रह केल्यावर न्यायाधीश म्हणाला—"तर मग काही तुरुंगातच ठेवा. जोपर्यंत न्यायविचार पूर्ण होत नाही तोपर्यंत काळा तेंबेंच राहू या. खरे कोरे कलेखच लवकर."

ज्वाला धरले होते तोच सत्ता चोर होता. तुरुंगात पाच महिन्यांभरांवर तो जेलरला विनम्रपणे म्हणाला—"हुरू, रवे कैदी आपल्याकडे रिकाम्या हातांनी आलेले आपणांस आवडत नसतील, माहो. पण मी काय करू ? या छिपायांनी मला धरले तेव्हा माझ्या-जबळ जे काही होते ते सर्व यांनीं सुवाटून घेतले. आपल्याला हरकत नसेल तर आपण त्या होंगरावरच्या देखीच्या देवळांत जाऊन मागण्या मागून मिंपळाच्या पारासळीं पुरून ठेवलेले धन घेऊन या. सोन्याच्या दहा विटा आणि मणभर चांदी आहे."

त्याच्या बोळग्यावर जेलरचा विश्वास बसला नाही. तो म्हणाला—"तुं कराच वाताळण! दिसतो आहेस की रे !" मग तो त्याच्या बोळग्याची मनीसि पटावी म्हणून देखीच्या देवळांत गेला व सुरोखराच चोराने समित्तल्या प्रमाणे त्याला तेथे बस निव्हाले. म्हणून चोराची भिज्वास तुरुंगांत बांदली.

काही दिवसांनी चोर म्हणाला "माळक, पुढारवाळीं देखील मी धन पुरून ठेवले आहे. ते सुद्धा पाहिजेवर घेऊन या."

"पुढार वेदमी कोकांची येजा असते !" जेलर म्हणाला

"त्यार्त काय ? कपडे घुम्याकरीता म्हणून एकां टोपल्यांत कपडे बाळग पुला खाछां वा. तेथे कपडे काढून ठेवा आणि धन टोपलीत भरून त्यावर पुन्हा धावे कपडे ठेवून घेऊन या ! वेस्त पालटून वा म्हणजे झाले " चोर म्हणाला.

जेलरने तसेच केले. या खेपेस त्याला बास्तच सोने व चांदी मिळाली. ज्यांतच जेलरचा चोरावरचा विश्वास बांदत गेला. टोपांची मैत्री बांदत गेली, त्या दिवशी रात्री जेलर चोराला भेदाबळा आला. गरोवर पशयला दाकमुखां घेऊन आला.

दोघे धाक पिऊन गंधा मारीत बसले होते. संधी पाहून चोर जेलरला म्हणाला—"मित्रा ! तुझ्या सारखा मित्र मी आपल्या आयुष्यांत कधीच पाहिला नाही. म्हणून तुला आपली घरची स्थिति सांगत आहे. नाही वायको फार आनंदी आहे. मला छिपायांनीं भरून आणले तेव्हा तिच्या प्रकृतीची फारच नाजुक स्थिति होती. माझ्या पकुकल्या एका तळान्या मुलाची काळ स्थिति झाली वसेल, देवच जाणे. एकरा मेडून थापे म्हणतो. मो निर्दोष आहे मी 'हा पहा आलो' नाही हे आहे मी 'हा पहा आलो' नाही हे पहा आलो !"

कळल्यावर न्यायाधीश मला सोडीलच. पण तोपर्यंत त्या माता व लेकरांचे काय होईल कायनास ठाऊक ?"

कैपला वसे वाक देणे कायथाविरुद्ध असून मुळां त्याच्या उपकाराच्या मारा खाकीं वाळून वाळून लेखला नकार देववेत. चोर फाटकांतून बाहेर गेला नाही तर भिंतीवर बहून पलीकडे गेला.

दुसऱ्या दिवशीं उबाडतांच तो परत आला आणि जेलरला बागा करून म्हणाला—"हा पहा आलो !" "हा पहा आलो !"

"तू शब्दाचा धनी आहेस खा!"
जेव्हा तूच होऊन म्हणाला.

"अरे त्यांत काय! तुमचा अपमान झालेला मला कसा सहन हाईल! तुमच्या उरकाराची फेड मी कधी कळं सफाकार नाही. तरी जराशी भेट म्हणून मी एक बस्तू तुमच्या परी दाखून आलो आहे. ती घेऊन हा. मी आम्हा जेव्हा येथे राहू मरणापर नाही." चोर म्हणाला.

जेव्हा धरी निघून गेला.

"मी तुमच्याकडे विशेष वाढरिणार होते की तेव्हात तुम्ही आलात म्हणून को झाले. आज सकाळी काय पडले माहीत आहे का? घराच्या छंदावर पावठांचा आवाज ऐकू आला. स्वस्त्यात हे पाडोडे कळून आली पडले. सोडून पाहिले तर आंत सोन्या खांदीच्या ताडल्या." जेव्हाची बायको म्हणाली.

जेव्हा तिला म्हणाला "डेवून घे. कोणाजवळ वा विपरीत बोलू नकोस. नीट संभाळून कोठे तरी ठेवून दे."

त्या दिवशी न्यायालयाने जो कोणी आला, म्हणू लागला की आज आमच्या घरी "हा पहा आलो" आला होता आणि आमच्या घरातील सोन्या चांदीच्या ताडल्या चोरून घेऊन गेला.

न्यायाधिकाराने ते ऐकले तेव्हा म्हणाला मला वाटलेच होते की खरा चोर कोणी दुसऱ्याच मसावा. सैनिकांनी घेऊन आणलेला तो कोणी निरपराध असावा. सध्या चोराचे उपद्रव्याच अजून वाढून आहेत. त्या विचाऱ्या निरपराध आणलेला सोडून द्या. नंतर त्याने सैनिकांना आज्ञा केली की स्वस्त्या "हा पहा आलो!" चोराला घेऊन घेऊन घ्या. अशा तऱ्हेने 'हा पहा आलो' ने सर्वांच्या हातावर सुरी दिली आणि पसरा झाला.

मी नाही काही केले. तीच बायको आहे आणि रडत बसले आहे."
"एवढे काय आहे?"
"मुलाच्या बसताना बसली आहे. मुलाचा बापत जावेत. पण जेव्हा तर बापचा आलावा पुढील."

"मी एक पाय उचलून खी नाचले आहे?"
"बघी लवचक नाचू. तगती तर बघिनी वर आम्हाक भेटून!"

"बघिनी साहेब! माझा बायकोच्या अंगावर नेहमी मला काय काय दिसतात हो! माझ्या होळ्यात काही दोष आहे का?"
"हा रे का! तू बिरा आहेच, तुम्हा काय दिसणारे नाहीत तर काय पडे दिसतात?"
"नव्हे हो, माझी बायको आहे बिराण!"

"हो पहा! जो पर्वत तू एकदिवशी होशीत तो पर्वत मी दखीच होण्याची बघी देऊ लागणार समजवते!"

न्याय निवाडा

एका गांवी-एक शेताकरी रहात असे. त्याला तीन मुले होती. बहील बारखावर बांढण्यासाठी तिघांचे आपसात बांढण सुरू झाले. प्रत्येक वण म्हणू लागला की जमीन माथी जाते. बांढण अगदी एकेरीवर आले. आता कोणी तरी मध्यस्थ शोधणे गरज होते. ते तिघे भावांतल्या एका बयस्क म्हाताऱ्याकडे गेले आणि म्हणाले—“तुम्हीच काय तो न्याय निवाडा करा!” म्हाताऱ्याने तिघांचे म्हणणे ऐकून घेतले आणि म्हणाला—“दया भी काय तो निवाडा देईन.

म्हाताऱ्याने उपाय न्यायनिवाडा देईन असे सांगितले खरे, पण काय उत्तर द्यावे हे त्याला झुजेना. त्याला असे वाटले की जमिनीवर तिघांचा हक्क आहे. परंतु काही तरी न्याय हा निवाच पाहिजे. म्हणून तिघांच्या बुद्धीची परीक्षा घेऊन न्याय द्यावा.

दुसऱ्या दिवशी तिघे खाच्याकडे आले. तेव्हा म्हाताऱ्याने त्यांना विचारले—“मी जो निवाडा देईन तो तुम्ही मान्य करायला तयार आहा का?”

तीर्ष म्हणाले—“आम्ही तयार आहो!”

म्हातारा म्हणाला—“तर मग मी तुमच्या बुद्धीची परीक्षा घेणार आहे. मला जो सर्वात अधिक हुशार वाटेल त्याला ही जमीन मिळेल. आहे कवू?”

“कवू!” सर्वांनी एक जुळी उत्तर दिले.

म्हातारा म्हणाला—“तुम्ही तिघे आज्ञाक्षी आहा पण तिघांत जास्त आज्ञाक्षी कोण हे नाही कळेल.”

तिघे म्हणाले—“ही!”

मोठा म्हणाला—“मी रस्त्यावर कोठे आज्ञा मिजलेला असलो आणि मुरे येऊन

मला पायाखाली तुडवून मिळून गेली तरी मी उठणार नाही.”

दुसरा म्हणाला—“मी रस्तात झोपलेले असलो आणि घराकडे जाग लागली तरी मी पहात राहीन, पण उठणार नाही.”

तिसरा म्हणाला—“रस्त्यातून, माती व कोल्लेकडे खाली पडत असली तरी माझ्या पापण्या स्वतःच नाहीत.”

“एकाहुन एक आज्ञाक्षी आहां तर तुम्ही! पण कायरे तुमच्यांत मोठा कोण, हे माही कळेल मला,” म्हाताऱ्याने विचारले.

“माझ्या लहानपणी मला जाटवते भाबरे वाटवी पायांजवळ येऊन तुटवळत पण कोणी कधी त्यांना बाजूला सारलेले मी नाही पाहिल,” मोठा म्हणाला.

दुसरा म्हणाला—“आमच्या लहानपणी मी वायकांनी कोणाची निहा केलेली पाहिली नाही” तिसरा म्हणाला—“मला ते विवड जाटवतात जेव्हा दहा वर्षांत कफ एकच खरे बोलणारा मिळत असे!”

“तुमच्यापैकी कोण मोठा आहे हे कळणे खरोखरच कठीण आहे. पण कोणाला जास्त चांगले दिसते सांगा पाहू.” म्हाताऱ्याने विचारले.

“दहा मैल दूर डोंगरावर बसलेला पक्षी कोण हे मी सांगू शकेन,” मोठा म्हणाला. “त्या पक्षाने डोळे मिटलेले आहेत की उघडलेले हे मी सांगू शकेन!” दुसरा म्हणाला. “डोक्यात काय पडल्यामुळे त्याने डोळे मिटले आहेत, हे मी सांगू शकेन!” चाकटा म्हणाला

“वा! छान छान प्रत्येकाने काय पण उत्तर दिले आहे! जाणली एक प्रश्न विचारतो. तुम्हा तिघांत जास्त चांगल कोण आहे, सांगा पाहू!” म्हाताऱ्याने विचारले.

“शेतोत तुम्ही एक हजार रसे आणि एक शिकारी कुत्रा सोडा. ही एक पायावर रंगादी करीत त्याची राखण करीन. एक ससा देखील शेत्याचा नाहेर जाऊं शकणार नाही.” मोठा म्हणाला.

त्यात काय ? डोंगरी किड्यांत शिनरीना कापूस ठेवा. शेते त्रफान आले तरी कापसाची एक म्हातारी किड्या नाहेर गेली तर खपन !” दुसरा म्हणाला.

“मी पळत्या घोव्याच्या पायांना नाळ ओळू शकलो.” चाकटा म्हणाला.

“आतां खांबा, बुग्या तिघांत कासव जळखान कोण ?” म्हाताऱ्याने विचारले.

“खोश्याच्या केनाचा रंग मी माहिला तर त्यावरून त्याच्या अंगाचे माप मलां कळते. मी सर्व कपडे माथ घेतल्या-सिनाय खान शिबून देईन.” मोठा म्हणाला.

“मला रंग पाहण्याची सुडां गरज नाही फक्त नदर सांगा ! नांव ऐकूनच मला अंगाचे नाव कळेल.” मगला म्हणाला.

म्हाताऱ्याने तिन-चाकडे वळून विचारले—

“काय रे बुवा ! तुझे काय म्हणणें आहे !”

“माझे उत्तर विचारतां ? माझ्या सगोर कोणी न्यायनिवाडा मागायला आले आणि मला न्याय निवाडा घायने सापडें नाही तर मी माण गेले तरी तें कळू देणार नाही की मला तें सापडें नाही !” तिसरा म्हणाला.

जोच म्हातारा स्वकथन म्हणाला—

“बरोबर उत्तर दिलेंत ! ही जमीन याची आहे हाच सर्वांत हुशार आहे.” म्हातारा म्हणाला.

म्हाताऱ्याचा मत्ताची मनस्थिति कस चाकड्याने बरोबर ओळखली होती. म्हातारा काय न्याय निवाडा दावा वा विचारांत घडका होता. हुसत्याची मनस्थिति ठीक आळखू शकणाराच हुशार असतो.

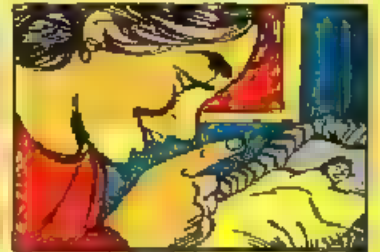
गरिवारच्या सफरी

ही पत्ता पल्लेसवार, शिवकी दोनो दो २४ फूट उंच व १० फूट लांब रंग होती. इतके पाहिले तर त्यांनी कापडी दोन मारीक वेंडीस लागल्यास कापड पारपटा टाकून बसलेले दोन स्तेम मी आगळा घुस घालला आणि एक-या मुड्या काढला, ते पाहून हुसत्याने पांढ काढला. रथाची दोपटी व ५ फूट उंच होती.

होतकडीत माळवीन माली, उंबराच्या मुड्या पाहून तिथे जाऊनच वरत असे बसल्यास हुसत्या माग्या उंबराच्यासाठी नेमले.

त्या मुळीले खलन आयल्या चरकुलांच्या पांढ्यात बाहुन्यात मला खोरविले आणि माग्या विचारांनी ती मुलगी होते जेवून करत व- फूट उंच होती.

त्या दिवशी मळकाचा कमी म्हालात मित्र घरांत वहायला आला. त्याचा पत्त्या मला दोन पांढेरा घारवा भासला. मी हेतू कळवले.

ही मित्र बालकाचा एका कापडा बांलातून घडून गेला आणि मला पांढ माथ फिरवून येते मिळवितो केहीत भावा सदा विना.

मुसन्ना दिवशी तालकानें पला एका पैरीन डेवळे
आणि मुलेंचया हातांन ती पटी गेल्ल हाप घाल्ला
वर चकून जणकयल गोबदया गेल्लो निघाले

ओ पाटा मादयेच हाडू जाल्ल्यावर ओ पैरीन्या
कान चहुंवापला वर खाली पैरीन्या कळपार
सपटं लागली त्या गर्वान तनह्यावर

ता दिवशी ता पैरीन्या राणीकडून मला
केल राजता सिरोन जाला, राजकनयेच
मे राजबाळांत गेलो

एवीन्या हाताची करंगळी धुकल ओ रीतीप्रमाणें
तिने कसिदावण केलें, तिचे मन आनंदान
कडेन राखपास सांगितलें, ओ धुकल केलें,

'अद्भुत सुरका पत " अशी घोषावर दवळी गिटविर्मान घाली एका मोठ्या हस्तनोट सोनो बरोच
मनवर प्रयोगाची स्वरुपा करपांत आली, मला प्रथमी उत्तरे तें तनवादीने हात हासविणे आनि
बाळन हया मानन हासविणे भली कामे कथम हयाबाची जाणत

मलाचला हजर मोहरा देऊन तिने त्याची
विचारी केली, पण ती मज चरानी गेली
तातची मान्यता मानकयला घुलां गेली

मी त्या मानकयल्या कोमसुत विली अश
मोराच्या दवळी कान आनंदान मोडपाकालावया
आनि राजाजवळ निवेदन केले.

बाबोचेंच मारी कीर्ति पसरली पैसांन पाळल हाडू लागला,
माकयेंचो कोम बाळ लागला बरेंच राजधानींत तो मोग
वेळून गेला.

होच होच भागवता वेळ माकयेंचोच
मला माकयेंचोच वेई, जगरी दमल
वला असें मी.

आतां माझ बाळगे देवून फार माध्यम पाटले, माकयेंचोच हा मुठक्या हाणताला मुठा मुळावू व हात
भाट्टे तिचे मला देऊन राजाच्या हाकामिने, राजाचे धर्म्य मला कळयल कोमला बाळुना दवळून मुठेच
होच माझे मोळगे व हातगे पाहण्यावर माझ तळिती विधेच पावला,

मार्गे मला मंगल पुढे जाऊपरक पाहिले
आणि मोठ्याचकारना। आता केवळ मी मगही
पाऊन। केवळी आहिले।

मार्गे मला मंगल पुढे जाऊपरक पाहिले
आणि मोठ्याचकारना। आता केवळ मी मगही
पाऊन। केवळी आहिले।

मार्गे मला मंगल पुढे जाऊपरक पाहिले
आणि मोठ्याचकारना। आता केवळ मी मगही
पाऊन। केवळी आहिले।

मार्गे मला मंगल पुढे जाऊपरक पाहिले
आणि मोठ्याचकारना। आता केवळ मी मगही
पाऊन। केवळी आहिले।

मार्गे मला मंगल पुढे जाऊपरक पाहिले
आणि मोठ्याचकारना। आता केवळ मी मगही
पाऊन। केवळी आहिले।

कोप कां असा ?

[श्री दत्ता 'मोचक' 'मोचक']

★

सांग देवा सांग आतां
कोप हा रे कां असा ? ॥ १ ॥

आकांक्षांनीळ आन्यासम मी
पोटी होतो आईच्या त्यां
उभ्या केलाची आंस ठेवली
का रे केले दूर आईला ?

अस्य शिखरी प्रेमळ घेती
सुखाची ही कोमळ फिरजे
मजपासून कां दूर सारली
आईची ती कोमळ काया ?

धरतीवरच्या वनवेलींना
असे आंमरां कुणी कुणाचा
मीच नव्हा कां दुर्भाग्या कां
सांग देवां कोप कसाचा ?

कळकळणाऱ्या जळघाटांना
वर्षा वेतले पोटी निरंतर
सांग देवा सांग आतां
दुर्भागी कां मीच असा ?

नेत्रांनीळ या बोलांवरती
उपोत आईची मिमिणती
हृदयांनीळ या हृदयांना
कसे आनंद सांग आतां ।

या धरतीवर मजलां आतां
कुणीच नाही शेषाकरतां
आन्यासकेच्या बोळ्यांनीळ या
शळ्यां घरां आन्यासकां ।

सायंकाळी सूर्यास घण
तंध्या वेतले पोटी निरंतर
मनलां आतां पोटी वेण्यां
"आईला" सम राऊत देवा ।

टोन्क सोबाबा राजा राव सुतान फार उच्च वया रजपूत क्षत्रिय कुळांतल्या एक वीर पुरुष होता. परंतु सिला नावाच्या एका पुण्यास आपला पुढारी करून पठाणांनी तो किड्डा जिंकून स्वतःच्या स्वाधीन करून घेतला. त्यामुळे राव सुतानला टोन्क तोडा सोडून पळून जावे लागले. तो सेवाळ आणि बेदोर राज्यांत येऊन राहू लागला. एवढे झाले तरी पुण्यां आपले राज्य परत मिळविण्यासाठी हो सारखी सटपट करीत राहिल्या.

राम सुतानाला ताराबाई नांवाची एकुलती एक मुलगी होती. ती ज्हान असता तिचे वडील सिल्ल्या बांडीवर कमपून घेऊन मोठ-मोठ्या वीरांच्या युद्ध कौशल्याच्या गोष्टी सांगत असत. ती त्या गोष्टी छळ लावून ऐकत असे. त्या ऐकत असता ती इतकी

एकाग्र होत असे की आपण पत्यक्ष युद्ध करीत आहोत असे तिचा वाटे.

आपल्या पराजयानी गोष्ट आणि किड्डा सोडून आपल्याचे वर्णन केव्हां राम सुतान आपल्या मुलीला सांगत असे तेव्हां त्याच्या मुलीलाहि वटिलांची कीब येई. ती म्हणे— "बाबा, मी मुल्या सारले असतें तर टोन्क तोडर जिंकून पुन्हां तुम्हांला परत आपूल दिख्ता असता."

तिचे ते मोठ पेह्लू नापहि एक दीर्घ निश्वास सोडून तिला प्रोत्साहन देई. पण आपल्याला एकहि पुन नाही जाचे त्याला फार दुःख होई.

ताराबाई मुद्याची कर्मेने आणि नवीन नवीन गोष्टी ऐकत असे. त्या बरोबर तिच्या अंगांत स्फुरण नवत असे, आणि

आपल्या परिस्थितीचा विचार करून राज्य येच्यामुळे बाघला जेवढे दुःख होई तेवढे दुःख तिला वाहू लागे. इतकेंच नव्हे तर कांय विषयी तिच्या मनांत जोपर वाहू लागला आपल्या मनाविरुद्ध झालेली कोणाचीहि गोष्ट तिला सहन होत नसे.

ती वाढत गेली, तशी तिची मुद्याची होस वाढत गेली, तिचे विचार वाढत गेले. आपल्या वी असल्याकडक तिला फार वाईट वाटू लागले. तिला वाटे मी मुलगी आहे म्हणून मला ज्हालास येऊन वटिलांच्या बरोबर युद्धाला जातं येत नाही.

पण एक दिवस तिच्या मनांत आले की पूर्वी नव्हा रजपूत झिया बाल तत्पर येऊन शर्णांगनावर युद्धाला जात असत तसें आपण गेलें तर काय इरकत आहे ! तिचे विचार बलाळ लागले आणि क्षमविषा शिकण्यासार तिनें पक्का निश्चय केला. तिनें आपले सुंदर कपडे व लागदागिरे काढून टाकले एकाच क्षुबराकामनाजें पोशाख केला आणि आपल्या बहिजाच्या समोर बाळून म्हणाकी "आजपासून तुम्ही मला आपला मुलगा समजा." तिच्या या लागण्याचे सर्वांना कौतुक वाटले. तिचे बहील तर क्षणभर

स्तब्धच राहिले. त्यांना हे कधीला कौडून केलेलें काम जावडलें नाही. जर तिला युद्धांत पक्ष मिळाले नाही तर उगाच तिचे हुसै होईल आनी त्यांना कल्पना होती. पण ते तिच्या त्यापासून परावृत्त करूं शकले नाहीत.

ती आतां अंत पुरातील इतर झियाजां फटकुल वागूं लागली. कधी कधी कोणी म्हणत, हा असल्या मुलीशीं कोण काय करणार ! पण ती तें हंसून उडवून लावी. थोड्याच दिवसांत ताराबाई छत्रविघ्न निपुण झाली. सलबारीचे हात, भाळपेंक,

तीस मारणे बगैरे कळांत तिने प्राविण्य मिळविलें. ती घोंग्यावर उक्ताव नसू लागली. तिच्या बाा सवें हुशारीची आणि सौंदर्याची सर्वकडे नाहवा होत राहिली.

हा कालावधीत राय सुतानने आपले राज्य परत मिळविण्यासाठी किती तरी वेळां प्रयत्न केले, परंतु त्याला यश आले नाही. तरी त्याने पुन्हा एकदां प्रयत्न करण्याचा निश्चय केला व युद्धाची तयारी करू लागला.

"बाबा, बावेळीं मीहि येतें. आपल्या बरोबर सर्व तऱ्हेचा क्रम सोसण्यास मी तयार आहे आणि युद्ध करण्याची हिम्मत

युद्धां माझ्यांत आहे. बावेळीं युद्धाला जाऊ तेव्हां मी येणारच." ताराबाई म्हणाली.

"जशी तुम्ही इच्छा, जर पराभव झाला तर नपयझाचा वांटाहि पदरी येईल." राय सुतान म्हणाला.

ताराबाईने युद्धभूमीवर आपले कौशल्य दाखविले. बाबाच्या खाद्याला खादा लावून लढली. परंतु पराजयाचें त्रासव त्याच्या पुढें वाढून ठेविले होतें. दोघेहि आपल्या उरलेल्या सैन्यासह माना साठी वाकत पसले. हा युद्धांत ताराबाईला पराभव मान्य करावा लागला. हा तिचा पहिल्या पराभव होता. पण राय

सुतानने पुन्हा युद्ध न करण्याचा निश्चय केल्यामुळे त्याचा हा अवरोध पराभव ठरला.

ताराबाईच्या पराक्रमाची आणि सौंदर्याची कीर्ति देशोदेशांच्या राजवाड्यांत दुमदुमू लागली म्हणून तिच्याशी लग्न करण्यासाठी ठिकठिकाणच्या राजांनी नवराणे पाठविले. परंतु तिने कोणाचाहि नवराणा स्वीकारला नाही. तिने त्या सर्वांना उलट

निराश पाठविला कीं जो कोणी माझ्या बहिलाचें गेलेंलें राज्य परत मिळवून देईल त्याच्याशीं मी लग्न करीन. पण कोणीहि पठाणांशीं बैर करण्यास तयार होईना.

मेवाडच्या राज्याला तीन मुलें होती; पहिल्या रागा संग, दुसरा भुव्हीराय आणि तिसरा अपमाल. हे तिघेहि राज्यासाठीं आपणांत ठडत होते पुढें भुव्हीराय आपला देश सोडून गोंधारला गेला व तेथील राजा शाला. जयमल कांहीं दिवस इकडे तिघे गडकत राहिला व शेवटीं मेवोरस्त येऊन बसला.

तेथे व्यासमकर त्यानें ताराबाईला मगणी वातली. परंतु इतर रमपूत राजकुमारांना तिनें जी वट वातली तीच वाला देखील वातली.

जयमाझने ते मान्य करले. परंतु त्यांत त्याचा हेतू फार मिराळ्या होता. तो पद्माजाशीं मुलींच सुद्धास तयार नव्हता. त्याने विचार केला कीं कसे तरी करून एकदां बक्ष करून प्यावे म्हणजे राय मुलांचे सैन्य आपल्याला मिळेल आणि मग त्या सैन्याच्या मलावर राणा संग बाप्प्यावर स्वारी करून त्याचे राज्य वज्रकावलां येईल.

पण त्याचा काका ताराबाईंच्या उधांत आला. तिने आपल्या बहिऱांना ती गोष्ट सांगितली.

जयमळ कोही दिवस पाहण्या म्हणून त्याच्या घरी राहिला. त्या अवर्षांत त्याने ताराबाईंच्या एकदांत वाठण्याचा प्रयत्न केला. पण ताराबाईने आपल्या बहिऱांना बोलावून त्याला पांगळा जैम देववून पाकवून दिले.

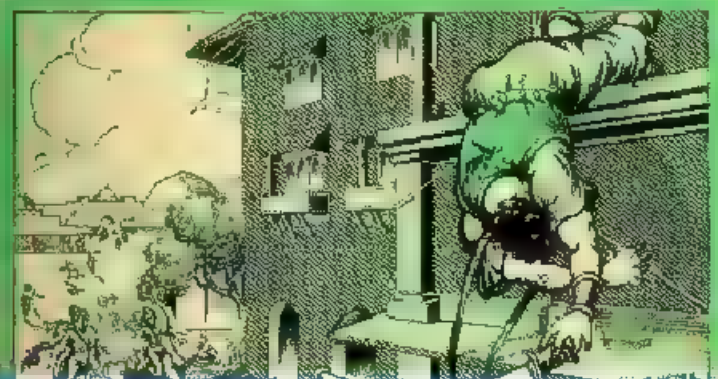
ही बातमी पृथ्वीरायाला जेव्हां सजवली तेव्हां त्याला वाटले कीं ताराबाईंसारखी आपल्याला वायको मिलावी तर एकच काय दहा राज्ये जिंकून स्वाणतां येतील. म्हणून राय मुतांमला त्याचे राज्य देऊन ताराबाईंशीं लग्न करण्यासाठीं तो वेदोदरला आला.

पृथ्वीराय जितका पराक्रमी होता तितकाच सज्जन होता. त्याचे रूपहि राजाका घोमेसेंच होते. त्याला पाहिल्याबरोबर ताराबाईं त्याच्या रूपावर मालकी. तोहि तिला पाहतांच मोहित झाला.

पृथ्वीरायाने तिला सांगितले कीं मी तुझ्या बहिऱांचे राज्य जिंकून आणून त्यांना परत देण्यासाठीं यात आहे. “मीहि नेते पुढास तुमच्या बरोबर,” ती म्हणाली. तिला त्याच्याबद्दल आपलेपणा वाटे अगला, त्याच्या मुखदुःखांत सहभागी व्हावे असे तिला वाटले.

पृथ्वीराय सुद्धाच्या तयारीस लागला. बाहेर ठेविले आणि एका विश्वासू सैनिकाला त्याने आपल्या सैन्यातील निवडक पांचवे ठेऊन ते तिचे छात्रांत ठेविले. त्याच्या बोबेदार बरोबर वेतले आणि सुद्धास निघाला. ताराबाईने त्याच्या बरोबर सुद्धा-भूमीवर जाण्याचा हट्ट धरला.

पृथ्वीराय सुद्धास निघाला तेव्हां सरदार आपल्या महाक्रांतुत ओरटला “हे परिस्थिति अवर्षा त्याच्या अनुकूल होती. मोहर्षाचे दिवस होते. सर्व मुसलमान शोक सागरांत उणू कांही बुडून गेले होते. त्यामुळे पृथ्वीराय आणि ताराबाईं हेना जेवून आल्याचे कोणाका समजलेहि नाही. त्यांनीं आपले सारे सैन्य दोनच तोडा छत्राच्या मळकावरून खाली रस्त्यांत कोसळला.

Restore

127

एकाएकी सर्वकडे पांवल सुरू झाली. लोक त्या तिघांना एकडव्यासाठी धांवले. परंतु तेथील हिंदूलोकांनी त्यांचे स्खण करून त्यांना गांवाच्या बाहेर पोचते केले. तरी वेशीवरच्या दाराशी एक मोठा हत्ती त्यांची वाट अडवून उभा होता. ताराबाईने मोठ्या पैयनि हत्तीची सोड उडवून दिली. त्या वेदनेने तो बेकाम होऊन पळत सुटला. संधी पाहून तिघेहि गांवाबाहेर निवून गेले. बाहेर त्यांचे सैन्य तयार होतच.

त्यांनी पठाणाच्या सैन्याचा सामना केला. त्यांत बरेच पठाण मारले गेले. कांही एकून गेले.

नंतर पृथ्वीरायाने सैन्यासह नगरात प्रवेश केला आणि उरलेल्या शत्रूंचा नाश केला. अशा तऱ्हेने त्याने टोन्क तोडून आपल्या स्वाधीन करून घेतला. पुढे त्याने राय सुतानला मोठ्या समारंभाने

टोन्का तोडत आणले व सिंहामनावर स्तविले.

ताराबाईची अठ पृथ्वीरायाने पूर्ण केली म्हणून ताराबाईला व राय सुतानला फार आनंद झाला. राय सुतानने सुद्धा आपल्या बचनपमाणे मोठ्या थाटामाटाने ताराबाई व पृथ्वीराय यांचे लग्न लावून दिले.

टोन्क तोडाच्या विजयामुळे अजमीरच्या सुलतानाचे रक्त खवळले. परंतु पृथ्वीरायाने ताराबाईसह एक मोठे सैन्य घेऊन जाऊन त्याच्यावर हल्ला केला. दोघांचे मोठे युद्ध झाले. पण अजमीरचा सुलतान हारल्याने ते राज्यहि पृथ्वीरायाने टोन्क तोडाच्या राज्यांत मिळवून घेतले.

आज सुद्धा अजमीर जवळ एक किल्ला आहे. तो 'तारागड' नावाने प्रसिद्ध आहे. त्याचे नांव उच्चारताच ताराबाईची आठवण आपल्याजिवाय राहात नाही.

बहिऱ्याची घांदल

रात्री जेवणे आटोपल्यावर आजोबा खुर्ची टाकून अंगणांत येऊन बसले. तपकीर नाकांत कोबीत आकाशाकडे पाहता आपल्या नादांत ते गुणगुणले.

"परोक्ष सा आकर्ष्य
न शुभं प्रतिभाषितम्
बहिर्निष्काशितः कोप्ये
बाधिरः प्रतिहृल्लाहः ।"

सर्ब बातबंदें तेथेच स्वेळत होती. त्यांच्या कानावर हा श्लोक बडला. त्यांना त्याचा अर्थ फट्टून घ्यावेत अर्धातच बाटले. "म्हणजे काय सांगाना आजोबा ?" मुलांनी आजोबांना विचारले.

"शाचा अर्थ ना ! लक्ष देऊन ऐका ह ? कोणाचेहि म्हणणे पूर्ण ऐकून घेतल्या शिवाय कोणी कधी उत्तर देऊ नये. एका बहिऱ्याने असेच कांही तरी उत्तर दिल्यामुळे त्याला

मार झाबा लागला होता. असा अर्थ आहे याचा. समजले ?" आजोबांनी सांगितले.

"तुसतें एवढेंच काय सांगतां हो आजोबा ! त्या बहिऱ्याचे काय शालें ती गोष्ट देखील नीट सांगा ना !" मुले म्हणाली आणि हट्टाला पेडली.

तेव्हा आजोबा गोष्ट सांगू लागले, एकदां कांचीपुरांत देवशर्मा आणि हरिशर्मा नांवाचे दोन ब्राह्मण राहात होते. ते दोघे बालरुपापासूनचे मित्र होते.

उत्तार बऱ्यांत देवशर्माची अकण्ठकि बोडी कमी होऊन लागली. पण ही गोष्ट कोणास फळू नये व आपली मान खाली होऊ नये म्हणून तो फार काळजी घेत असे.

एकदां हरिशर्मा फार आवारी पडल्या. बरेच औषधोपचार झाले तरी त्याचा गुण आला नाही. शेवटी तो अगदी निराश झाला.

देवशर्मांना हे समजल्यास तो त्याचा भेटण्यासाठी आला. पण आपला बहिरेपणा त्याला कटू बघे म्हणून दोनतीन प्रश्नांनी विचारपूस करून परत यावे असा त्याने नेत केला.

देवशर्मांना पाहून हरिशर्मांना फार फार आनंद झाला. त्याने त्याला आपल्या जवळ बसवून घेतले.

“कमी काय आहे प्रकृति!” देवशर्माने विचारले.

“ठीक होण्याची कांही लक्षणं दिसत नाहीत.” हरिशर्मा म्हणाला.

देवशर्मांना कांहीच ऐकू आले नव्हते. पण आपणांस छान ऐकू आले हे दाखविण्यासाठी आणि “ठीक आहे” असेच उत्तर असणार असे समजून तो म्हणाला—
“हं! हेवाच्या बघेने असेच होतं, राहू दे! औषध घेई?”

“आला औषध म्हणजे एक गरमच.” हरिशर्मा म्हणाला.

“फार चांगलं औषध आहे. कोण, बघ कोण आहे!” त्याने विचारले.

“वैद्य! यमराज आणि कोण!” परांतून संतापून हरिशर्मा म्हणाला.

“त्यांच्यावरच विश्वास ठेव. फार चांगले आहेत ते!” देवशर्मा म्हणाला.

जवळ बसलेले हरिशर्माने मातेवाईक त्या दोघांचा संवाद ऐकतच होते. त्यांना देवशर्मांचा राग आला. म्हणून सर्व जण एकदम त्याच्यावर उठले. त्या सर्वांनी मिळून त्याला खूप मोठ्या कादळे आणि परांतून पाळवून दिले.

“नीट ऐकल्याशिवाय व समजल्या शिवाय उचरें विचाराने कांसे तुकसान होते पाहिलेच वा ?” असे सांगून आजोबांनी मोठे संपन्निली.

नारंद्रा विश्वविद्यालय

भारताच्या उत्तरी भागात ‘भारत’ राज्याच्या पूर्वेचे मोठे शहर आहे. त्या काळातच विज्ञान आणि विविध कलांची उत्पत्ति झाली. अजिंक्यधामाच्या उत्तरेला कोट्टी लेमी झाड काढले होते. तेथील झाड राज्याच्या पर्यटकांसाठी, रेंदी बघीरे खाते येत होते. त्या राज्यांनी मिळून त्याकाळी अजून व काय कितीतही होते.

इ. स. ४१६ मध्ये विज्ञानाद्विषयाचा मुजरा पदिका कुमारे पुत्र राजांनी लेखित. त्यानेच नारंद्रा जवळ एका विश्वविद्यालयाची स्थापना केली. येथे

मोठे संघाच्या कारभार वैदिक श्रमांवेष्टि पत्र पठन वाळत असे.

हे विश्वविद्यालय सातशे वर्षेचमंत उत्तम चालले. त्याने फक्त बौद्धांच्या देशांतलीच नव्हते, तर दक्षिण भारतातील चीन वगैरे देशांतून सुद्धा मोठे शेत जमल. अद्याप अद्यापारीकही जुरम संगनने केले राहून अभ्ययन केले व त्या विश्वविद्यालयाचेचही महत्त्वपूर्ण गोष्टीही मिळून ठेविल्या.

हा विश्वविद्यालयाचे अवशेष पाहण्यासाठी पूर्वेकडे जवळ एका विश्वविद्यालयाची स्थापना केली. येथे

प्रतिष्ठित ऐतिहासिक स्थळ :

उज्जयिनी - वेधशाळा

श्री. प्रभाकर नारायण आठवले, उज्जयिनी.

ज्योतिष शास्त्राच्या प्रगतीसंबंधी उज्जयिनीची कीर्ति भार पुरातन काळापासून आहे. येथील ज्योतिषांचे नांव श्रीमहाकालेश्वर असे आहे. यावरून असे दिसते की महाकालेश्वराची स्थापना होण्याच्या पूर्वीपासून उज्जयिनीची कालज्ञाना संबंधी प्रसिद्धी झाली होती. येथील वेध मुख्य मानण्याचा उल्लेख जका पूर्वी ३०० ते ४०० चे सुमारास रचलेल्या आससूर्यसिद्धांत ग्रंथांत झाला आहे. निरान त्या काळापासून तरी उज्जयिनीला हिंदुत्वाची श्रीमदुच्च अस्तत्वाबद्दलचा मान शोक देत आले आहे. मात्र त्याकाळी येथे कोणत्या प्रकारची वेधशाळा होती व तेथे कोणत्या रीतीने वेध घेत असत, याबद्दल काही माहिती मिळत नाही. हल्लीची वेधशाळा जयपूरचा राजा जयसिंह याने ई. स. १७३० चे सुमारास बांधिली व तिच्यांत ७-८ वेध वेधून ज्योतिषाच्या काही मानांत सुधारणा केली. परंतु त्याच्या मरणा-नंतर ही वेधशाळा भग्नावस्थेत राहिली. पुढे ई. स. १९०५ साली मुंबई येथे अखिल भारतीय ज्योतिष्यांची सभा झाली. त्या सभेत ज्योतिषशास्त्राच्या उन्नति करितां वेधशाळेची आवश्यकता झाली पाहिजे असा ठराव केला. त्या ठरावाला मूर्तस्वरूप देण्याकरितां उज्जयिनी येथील पंडिताश्रम सभेने सटपट करून व्याख्ये दरबाराची सहानुभूति मिळविली. तिचा परिणाम असा झाला की, कै. नाथराव महाराज सिंदे यांनी सत्तांची स्वीकृती देऊन जयपूरचे ज्योतिषी गोकुळचंद मखन यांच्या देखरेखीखाली या वेधशाळेचा ई. स. १९२३ मध्ये जीर्णोद्धार केला. पुढे ई. स. १९२५ मध्ये पुणे येथे जी पंचांग चौधन सभा झाली, तिने ठराव केला की या वेधशाळेत वेध घेण्याचे काम जाल्ये करण्याबद्दल व्याख्येच्या महाराज साहेबास विनंति करावी. ती विनंति सरकारांनी मान्य केली. या वेधशाळेत एकंदर येथे चार आहेत. तीं जुना, बिदा, माती व दगड यांनी बांधलेली आहेत. साधारण व्यावहारिक ज्योतिषशास्त्र शिक्षणास तीं पुरेशी आहेत.

फोटो जोडनांचे चढाओढ

फेब्रुवारी १९६१

२२

बसिल १० रुपये

रुपा करून जोडनांचे पोस्ट-कार्डावरून पाठवावीत.

बरीस फोटोची ओळख करून देणारी जोड-नांचे दोघ ते चार शब्दांत किंवा त्यापुढे मोठी वग परस्परांची बोधोकार साम्य दर्शविणारी असावीत आणि ती जोडनांचे पोस्ट-कार्डावरून स्वतःचें नांव व संपूर्ण पत्त्यासह १० डिसेंबर

१९६० पूर्वी सालीच एल्गार पाठवावीत. पोस्ट-कार्डावरील जाळेची जोडनांचे स्वीकार-व्यांत येऊन नाहीत.

बांधोबा फोटो जोडनांचे चढाओढ, वेळामात्रा प्रकाशन, मद्रास-२६.

डिसेंबर महिन्याचा निकाल

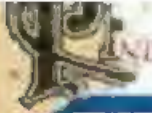
या महिन्यासाठी काळीक जोडनांचे समोतम ठरवें आहेत. या महिन्याचा अंक प्रसिद्ध होणांच बसिल १० रुपये प्रतिअंकांने प्रकाशने मागे रवाना करण्यात येईल.

पहिला फोटो : मेघ खाजवी नगनि नगरा !

दुसरा फोटो : पृथ्वी वर नाकची मयूर !!

प्रेमक : श्री. डॉ. आ. काळेकर.

गोल्डमार्ग

फि
ही
मजारी

मार्कोपोलोच्या साहसपूर्ण सफरी